

Daniel Stalpaert (1615-1676) stadsarchitect van Amsterdam en de Amsterdamse stadsfabriek in de periode 1647 tot 1676

Gea van Essen

De Gouden Eeuw tussen pakweg de Vrede van Munster (1648) en het Rampjaar 1672 was voor de Republiek en voor de stad Amsterdam in het bijzonder een periode van grote rijkdom en expansie, waarin van stadswegen grote bouwprojecten werden geïnitieerd zoals het nieuwe Stadhuis op de Dam en de grote stadsuitbreiding van 1662. In deze periode benoemde de stad voor het eerst in haar bestaan een stadsarchitect, Daniel Stalpaert. Het navolgende artikel onderzoekt de persoon en de functie van de stadsarchitect en de veranderende organisatie van de stadsfabriek in deze periode.

Daniel Stalpaert (1615-1676)¹

Daniel Stalpaert werd in Amsterdam geboren als de oudste zoon van Maeyken de Walperghen en de landschap- en zeeschilder Pieter Stalpaert (1571/2-vóór1639)², die afkomstig was uit een Zuid-Nederlandse protestantse handwerkersfamilie. Pieters vader was als wandtapijtwerker van Brussel,³ via Antwerpen naar Delft gekomen, waar hij in oktober 1588 werd ingeschreven als lidmaat van de Nederlands Hervormde Gemeente: '*Jeremias Stalpaert tappissier comende van Antwerpen*'.⁴ Deze woonde zijn verdere leven in Delft tot hij op 20 mei 1627 in de Oude Kerk aldaar werd begraven.⁵ Er zijn twee mogelijke zonen bekend: Pieter en Jeremias jr.⁶ De beide mannen komen aanvankelijk niet in de registers van Delft voor, totdat hun respectievelijk eerste huwelijk in Amsterdam per attestatie vermeld werd in de trouwregisters van Delft.⁷ Jeremias kwam met zijn jonge vrouw in Delft wonen, ze kregen er kinderen en werden er begraven.⁸ Pieter Stalpaert '*van Bruesele, schilder, oudt 27 jaeren...*'⁹ trouwde in 1599 met zijn eerste vrouw Beike de Hertoge in Amsterdam, bleef daar en kreeg drie kinderen.¹⁰ In 1611 trouwde weduwnaar Pieter Stalpaert zijn tweede vrouw, de 31-jarige Maeyken de Walperghen.¹¹ Zij doopten achtereenvolgens vijf kinderen: Hester¹², Marija¹³, Daniel¹⁴, Pieter¹⁵ en Abraham.¹⁶ Pieter sr. moet overleden zijn tussen 1635 en 1639, want er is een gedateerd schilderij van hem bekend uit 1635 en bij Daniel Stalpaerts ondertrouw in 1639 werd Daniel geassisteerd door zijn moeder en oom. Maeyken moet derhalve ná 1639 zijn overleden.

Daniel Stalpaert zal bij zijn vader in de leer geweest zijn, want bij zijn ondertrouw in 1639 noemde hij zichzelf schilder. Over zijn vakonderwijs en eventueel meesterschap is echter niets te zeggen omdat alle archiefstukken van het Amsterdamse St.Lucasgilde van vóór 1750 verdwenen zijn.¹⁷ Schilderijen van zijn hand zijn niet bekend en derhalve is de

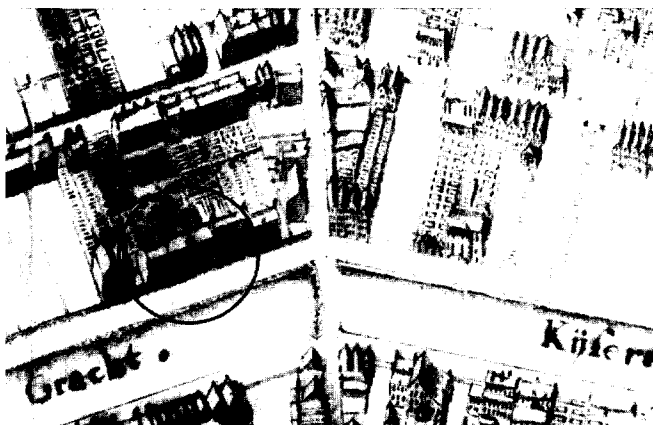
bewering dat Daniel Stalpaert schilder is geweest, alleen gestoeld op die ene regel van zijn ondertrouw: '*Daniel Stalpaert van Amsterdam, schilder, out 24 jaer, geassisteert met Maijke Stalpert zijn moeder ende Abraham de Walpergen zijn oom, woonende opde Coninxgracht*'¹⁸ en *Margrieta Fransen*¹⁹ van Amsterdam, out 22 jaer geassisteert met Trijnten Comelij n haer moeder woonende opde Brestraet'.²⁰ Dit was een vruchtbaar huwelijk, want al op 6 mei 1640 kon in de Oude Kerk worden gedoopt: Cattrijna, dochter van Daniel Pietersz Stalpaert en Grietje Franz, met Abraham Walpargen, Trijntge Comelijns en Trijnten Franz, zijn oom en haar moeder en zuster, als getuigen.²¹ Blijkbaar was Daniels moeder in de voorgaande maanden overleden. Op dit huwelijk rustte echter geen zegen, want nog geen jaar later, op 12 maart 1641 werd '*Griten Fransen huisvrouw van Daniel Stalpaert, komt van de Brestraet*'²² begraven in de Oude Kerk en volgde de baby een paar maanden later: '*Katrina Stalpers, komt van de Brestraet vandaen*'²³ werd op 22 augustus 1641 in de Oude Kerk begraven.

Stalpaert kon blijkbaar niet voldoende de kost verdienen met schilderen want enige maanden na de geboorte van zijn dochter werd hij ingeschreven in de registers van het makelaarsgilde.²⁴ Bekend is een notariële akte waaruit blijkt dat hij in deze makelaar in aandelen was.²⁵ In 1645 huwde hij Machtelt Lodders,²⁶ de 11 jaar oudere weduwe van houtkoper Egbert van Hoorn.²⁷ Op 17 maart 1645 gingen in ondertrouw '*Daniel Stalpert, van Amsterdam, weduwnaar van Margrijten Fransdochter, opde Coninsgracht ende Machtelt Lodders, van Amsterdam, weduwe van Egbert van Hoorn, woonende opde Oudeschans*'.²⁸ Zeer goed mogelijk is dat de houthandel van wijlen Egbert van Hoorn nog in bedrijf was met Machtelt als directrice. Stalpaert zal zijn vrouw hebben bijgestaan in deze handel. Daarom moet hij in deze jaren of wellicht al eerder les hebben gevolgd bij een van de vele wiskundigen, landmeters en timmerlieden die bouwkundig onderwijs gaven. Daarbij hoorde het uitrekenen van de hoeveelheden benodigd materiaal, het maken van bestekken en het natekenen van zuilenorden, kappen, trappen en eenvoudige bouwwerken.²⁹ De houthandel, het bouwkundig onderwijs en zijn schildersopleiding vormden voor Daniel Stalpaert de basis voor het architectenvak. Maar dat hij in 1648 als stadsarchitect aangesteld werd, dankte hij aan het sociale milieu waarbinnen zijn vrouw zich bevond. Hoewel Machtelt Lodders in de literatuur als een volstrekt onbekende is behandeld, komen haar zuster, ouders en alle andere familiebanden uitvoerig

voor in Elias' *De Vroedschap van Amsterdam 1578-1795*.³⁰ Hierdoor krijgen we duidelijkheid over het familievermogen en de familiebanden van de Lodders: geen burgemeesters en exorbitant rijke kooplieden, maar wel vroedschapleden en bemiddelde kooplieden, regenten en kerkmeesters. Door met Machtelt Lodders te trouwen kon Daniel Stalpaert de maatschappelijke ladder flink bestijgen. Maar waarom juist hij werd verkozen tot stadsarchitect blijft tot op heden onbekend. Tijdens hun leven waren Stalpaert en zijn vrouw bevriend met mr. Laurens van den Hem³¹ en de burgemeesters Cornelis Witsen en Nicolaes Pancras.³² Witsen was in het jaar van Stalpaerts aanstelling weliswaar lid van de vroedschap, maar geen burgemeester, en hoewel Pancras' politieke carrière pas begon in 1650, was zijn vader, Gerbrand Pancras, wèl burgemeester in 1648. Of dat van enige invloed is geweest, is zuiver speculatief. Nog steeds is niet duidelijk of Stalpaert vóór hij stadsarchitect werd al enige ervaring had in de architectuur. Hoewel dit wel waarschijnlijk geacht mag worden, is hierover tot dusver niets gevonden.

Stalpaert werd in 1669 benoemd tot eerste van de vier kerkmeesters van de Amstelkerk³³ en in datzelfde jaar liet hij aan de Keizersgracht over drie erven een groot, breed huis bouwen voor zichzelf, met drie koetshuizen aan de direct erachter gelegen Kerkstraat.³⁴ De enig bekende afbeelding hiervan (afb. 1) is te zien op de vogelvluchtk kaart van Jacob Bosch van de Nieuwe Vergroting van Amsterdam. Hieruit valt op te maken dat het huis zeven traveeën breed was en drie verdiepingen hoog. Een bijzonder groot huis, maar Stalpaert was dan ook niet onbemiddeld.³⁵ Het is bijzonder jammer dat er van Stalpaert geen testament bekend is en dat bij het overlijden van zijn weduwe alle roerende goederen gelegateerd waren zodat we helemaal niets weten over de schilderijen, tekeningen en boeken die in zijn bezit waren. Stalpaert overleed op 61-jarige leeftijd en werd op 3 december 1676 begraven in de Nieuwe Zijds Kapel in het graf van zijn schoonvader.³⁶

Daniel Stalpaert heeft een bescheiden oeuvre nagelaten waarvan een aantal toeschrijvingen nog steeds discutabel is. Er zijn geen gesigeneerde tekeningen van Stalpaert bekend of be-

Afb. 1. Woonhuis Daniel Stalpaert aan de Keizersgracht; detail vogelvluchtk kaart van Jacob Bosch ± 1680. (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

waard gebleven en hier rijst de vraag of alle door hem gemaakte tekeningen vernietigd zijn, of dat hij ze simpelweg niet signeerde.³⁷ Van de meeste stadsgebouwen wordt in de resoluties niet vermeld wie de opdracht kreeg het ontwerp te maken, maar een aantal keren vinden we, vooral buiten het stadswerk, Stalpaerts naam bij de betaling of opdracht van een ontwerp: de Zeemagazijnen en werven van de VOC en de Admiraliteit, de kerken van 's-Graveland en Oudshoorn, de Oosterkerk, Diaconieweeshuis en -bakkerij, de Prinsenhof, de Leidsepoort en de Brug over de Amstel.

De Amsterdamse stadsfabriek 1647-1676

De aanstelling van Daniel Stalpaert als stadsarchitect van 1648-1676 was uitzonderlijk, omdat deze functie voorheen nooit bestaan had en daarna pas in 1746 weer werd ingevoerd.³⁸ Het was een functie die aan de bestaande bedrijfsstructuur werd toegevoegd en daardoor verandering in de organisatie met zich mee bracht. Maar naast de aanstelling van Stalpaert onderging de stadsfabriek in deze periode andere grote veranderingen: een enorme opleving en neergang van activiteiten, met daaraan gekoppeld een explosieve groei en gestage vermindering van stadsmeesters, onderstadsmeesters en werklieden, en structurele veranderingen in de leiding van de stadsfabriek. Deze veranderingen zijn, zoals hierna beschreven zal worden, geclusterd in vier periodes: in 1647-'48 werd begonnen aan de bouw van twee grootse bouwprojecten als ultieme blijk van de grote rijkdom en macht van de stad Amsterdam, waardoor de stadsfabriek flink in omvang werd uitgebreid en de stad een stadsarchitect benoemde, wat veranderingen in de leiding van de stadsfabriek met zich mee bracht. Deze verhoudingen in de top van de stadsfabriek werden weer aanzienlijk gewijzigd in de periode 1654-'55 met het vertrek van Jacob van Campen van de bouw van het stadhuis en de aanstelling van de nieuwe stadstimmerman Swanenburgh. De derde grote verandering vond plaats in de periode 1665-'67 ten tijde van de Tweede Engelse Oorlog waarin de stadsfabriek ernstig ingekrompen diende te worden, enerzijds vanwege het gereedkomen van het stadhuis, anderzijds vanwege het enorme fortuin dat de stad aan de nieuwe stadsvergroting uitgaf en de kosten van de oorlog. Het vertrek van Swanenburgh in 1667 bracht nieuwe veranderingen in de leiding van de stadsfabriek en in 1676 kwam er, met het overlijden van Daniel Stalpaert, weer stabiliteit in de structuur van de stadsfabriek.

Historie van de stadsfabriek

In de 15de eeuw werd de uitvoering van de openbare werken beheerd door de thesauriers. Na de oprichting van het fabrieksambt in de tweede helft van die eeuw, werd er uit de vroedschap een 'fabrieksmeester'³⁹ benoemd, die de openbare werken onder zijn hoede kreeg en de thesauriers werden belast met het toezicht op het fabrieksambt. Vanwege het toegenomen werk werd de fabrieksmeester vanaf 1555 geassisteerd door een 'stadsonderfabrieksmeester', kortweg 'onderfabriek' genoemd. De onderfabriek leidde het dagelijkse werk, het werk van de fabrieksmeester werd steeds meer

beperkt tot het administratieve deel van het stadswerk: aankoop van materialen en betalen van werkvolk. Dit werd vanaf 1594 voornamelijk gedaan door de nieuwe penningmeester, waardoor het ambt van fabrieksmeester werd beperkt tot de verantwoordelijkheid en de eer. In 1633 werd de vrijgekomen plaats van fabrieksmeester niet meer opgevuld. De werkzaamheden van de fabrieksmeester werden nu waargenomen door de onderfabriek, die nu rechtstreeks verantwoording aan de thesauriers had af te leggen.⁴⁰ Onder de onderfabriek stonden de stadsmeesters⁴¹ als dagelijkse leiders van de verschillende disciplines van het stedelijk bouwbedrijf. De stadstimmerman mag beschouwd worden als de belangrijkste stadsmeester als het gaat om leiding op de bouw en ontwerpen van gebouwen, behalve in de periode van Hendrick de Keyser van 1595 tot 1621, waarin deze stadssteenhouwer bijna alle stadsontwerpen maakte.⁴²

In de vroege 17de eeuw werd nog voornamelijk vanuit de traditie gebouwd, maar de invloed van de Renaissance-ideeën werden ook merkbaar in de Nederlanden. Kennis van de klassieken werd van steeds groter belang en zeker vanaf de jaren 1630 nam de kunstenaar, geschoold in de classicistische traditie volgens Vitruvius, steeds meer de plaats in van de in de praktijk opgeleide stadsmeester/ambachtsman als het ging om ontwerpen van belangrijke gebouwen. Zeker na het vertrek in 1633 van stadssteenhouwer Pieter de Keyser⁴³, zoon en opvolger van Hendrick de Keyser, werden belangrijke ontwerpen uitbesteed aan architecten van buiten de stadsfabriek, vooral aan Jacob van Campen.⁴⁴ De bouw van de nieuwe toren van de Nieuwe Kerk en het nieuwe Stadhuis op de Dam, beide naar ontwerp van Van Campen, verlangde in 1647 uitbreiding van de stadsfabriek.

De periode 1647-1648

In 1647 bestond de stadsfabriek aanvankelijk uit de volgende stadsmeesters: onderfabriek Dirck Wijnantsz Beets, stadstimmerman Pieter Michielsz (3/4 jaar) en zijn opvolger Pieter Intesz, stadsmetselaar Philips de Vos, stadslanmeter en artilleriemeester Cornelis Danckertsz de Rij en stadsschuitmaker Theunis Cornelisz Tol.⁴⁵ Op 27 september 1647 werd gemeld *'de wijle de stadt groot en swaere wercken van hartsteen voor handen hadden off men niet nodich soude achten de stadt te versien van een bequaem meester steenhouwer off knecht...'*⁴⁶, waarna Willem de Keyser, zoon van Hendrick de Keyser, werd aangenomen als stadssteenhouwer.⁴⁷ Door de burgemeesters werd tevens *'raedsaem geoordeelt (bij dese gelegentheijt van een nieuwe stadthuijs, ende een tooren aen de nieuwe kerck te maecken) een ordinaris meester smidt aen te nemen'*⁴⁸ en werd de stadsfabriek uitgebreid met een stadsmid en -slotenmaker.⁴⁹ Over het aantal werkmannen in deze periode wordt in geen enkele resolutie of bestaand archiefstuk melding gemaakt, maar we mogen aannemen dat de groei daarvan een explosief stijgende lijn vertoonde.

Zonder inleidende resoluties werd Daniel Stalpaert op 29 oktober 1648, de dag na de eerstesteenlegging van het nieuwe Stadhuis, aangenomen om de stad *'...te dienen voor Architect ende dienvolgende getrouwe ende naerstige opsicht te*

*hebben op aller publijcque gebouwen, welcke bij dese stadt tegenwoordige begonnen zijn, ofte naderhandt zullen worden. ende besonderl. op het opbouwen van't nieuw stadthuijs, ende vande toorn aende nieuwe Kerck...'*⁵⁰ Deze functie was met terugwerkende kracht vanaf 1 augustus 1648 ingesteld, waaruit blijkt dat hij dus al enige maanden aan het werk was. Naast de functie van stadsarchitect was Stalpaerts belangrijkste taak de dagelijkse leiding, als hoofdopzichter, voeren over de bouw van het Stadhuis en de toren en bij Van Campens afwezigheid⁵¹ het uitvoeren en eventueel aanpassen van Van Campens ontwerp. Voor het tekenwerk werd Willem de Keyser, en na hem Symon Bosboom, extraordinaris betaald. Stalpaert stond dus naast Van Campen op de bouw.

De functie van Stalpaert bracht een scheiding aan in de leiding van de stadsfabriek: Stalpaert kreeg de leiding over alle nieuw te bouwen werken, onderfabriek Beets behield de leiding en het opzicht over het onderhoud van bestaande werken. Dit werd in 1650 nog eens verduidelijkt in de *'instructie voor de stats onder fabriekmeester'*⁵² die zeven jaar na zijn aanstelling voor Beets werd opgesteld. De onderfabriek diende toe te zien of de gebouwen in stadseigendom reparaties nodig hadden, indien nodig de bestekken te maken van de reparaties of vernieuwingen en de materialen ervoor te controleren, tekeningen te maken voor nieuwe werken indien verzocht en behalve lui en onbekwaam welkvolk ontslaan, niets te doen zonder uitdrukkelijke toestemming van de thesauriers.⁵³ Zijn verzoek om salarisverhoging werd geweigerd.⁵⁴

De periode 1654-1655

Het administratieve werk zal onderfabriek Beets geheel in beslag hebben genomen, want op het moment dat Gerrit Barentsz Swanenburgh in januari 1654 werd aangesteld als stadstimmerman, werd deze tevens benoemd als *'opsiender op de stadswercken en arbeids volck'*⁵⁵ Swanenburgh kreeg voor zijn dubbele taak behalve het salaris van stadstimmerman tevens een toeslag van f 800 als opzichter, waarmee hij meer verdiende dan de onderfabriek of de stadsarchitect. Volgens zijn instructie (zie bijlage 1) moest Swanenburgh *'van tijt tot tijt zijn ooggen laten gaan [over] des stadts afbereijts ghemaecte ghebouwen...'*⁵⁶, diende in overleg, samen met de onderfabriek, de heren thesauriers in te lichten, te adviseren over de te nemen stappen en de beslissingen aan de thesauriers over te laten. Hij diende de bestekken en de tekeningen te maken *'op dat de wercken beter bij de heeren thesaurieren kunnen overleghet en begrepen werden'*⁵⁷ en hij was verantwoordelijk voor de materialen, hoewel de eindverantwoording uiteraard bij de thesauriers lag. Zijn positie werd duidelijk gesteld: opzichter over de stadswerken en over de stadsmeesters, want hij kon de andere meesters aanmanen hun werk goed te doen en, als dat niet beter werd, zorg dragen dat de thesauriers hun maatregelen troffen. Hij was tevens gerechtigd naar eigen inzicht meesterknechten en werklieden, die onder de andere stadsmeesters werkten, te ontslaan en aan te nemen. Swanenburgh bepaalde het beleid over al het lagere personeel, terwijl het hoge personeel, de stadsmeesters, onder de thesauriers bleef vallen.

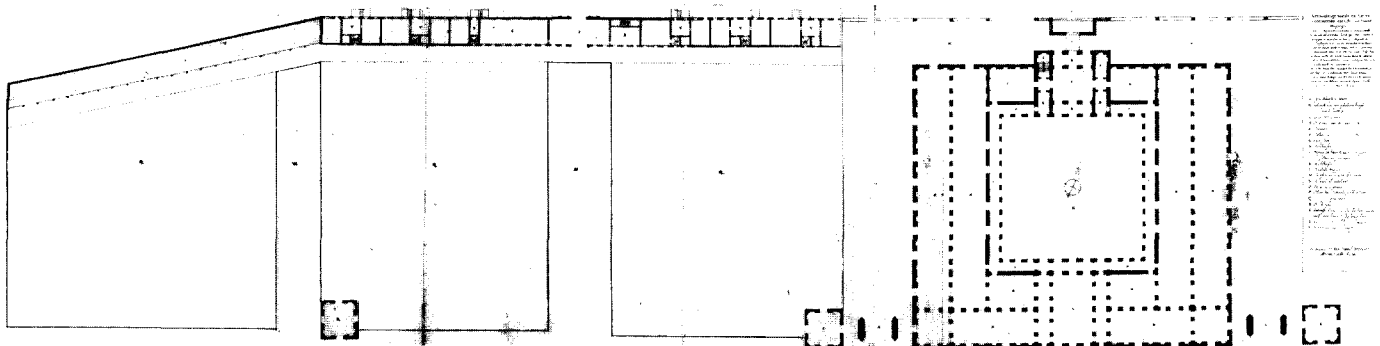
Over de onduidelijkheid of het opzicht enkel gold voor 'des stads afbereijts ghemaecte ghebouwen' (art.1) of tevens voor 'alle de stads wercken en timmeragien' (art.10)⁵⁸ werd een jaar later uitsluitel gegeven in een gezegelde verklaring (zie bijlage 2): '...vertrouwende op de ervarentheijt, trouwigheijt ende naerstigheijt van den eersamen Gerrit Barentsz [Swanenburgh]...omme, onder het opper gesag vanden heeren tresorieren deser stede, te hebben d'opsicht, directie ende beleijs over alle deser stads te maecten nieuwe wercken, soo wel die albereijts onderhanden sijn, als die bij goedvinden van ons, mogen ter handt genomen werden, midtsgaders het geene raeckt de reparatien van de oude gebouwen...'⁵⁹ Duidelijkshalve moet hierbij gesteld worden dat Jacob van Campen eind 1654 de bouw van het Stadhuis verlaten had en dat Stalpaert alle verantwoording daarover gekregen moet hebben. Met Swanenburgh als hoofdopzichter over alle werken kreeg Stalpaert zijn handen vrij om zich te richten op het afbouwen van het Stadhuis⁶⁰ en op andere architectuuroopdrachten: 's Lands Zeemagazijn voor de Admiraliteit was al in voorbereiding (afb. 2).

De top van de stadsfabriek veranderde in 1659 schijnbaar aanzienlijk door het overlijden van onderfabriek Dirck Wijnantsz Beets, omdat de stad niet één maar twee onderfabrieksmeesters aanstelde: 'Den heeren Burgermeesteren considererende den grooten omslagh vande timmeragien, gebouwen ende andere wercken deser stede, mitsgaders vande reparatien, appendentien ende andere gevolgen derselver, hebben goetgevonden in plaetse vande onder fabriek Dirck Wijnantsz zal. laetst overleden, te stellen en committeren twe onderfabriekmeesters...'⁶¹ Maar de beknopte taakomschrijving leert ons dat er weinig veranderen zou: 'Gerrit Barentsz van Swanenburgh, aen den welcken sij aenbevolen hebben, onder't gesagh vande heeren Tresorieren, de opsicht, directie ende beleijs van alle deser stede gebouwen, timmeragien ende reparatien, mitsgaders alle den aencleven ende gevolgen vandien...'⁶²

Tot tweede onderfabriekmeester werd aangesteld 'den eersamen Jacob Lambertz Spakenburgh omme in der voors. qualiteijt ende hebben den opsicht directie ende beleijs, onder het gesagh als boven, vande alle de resterende stads zaken, stoeterende tot het amte eens onder fabriek, uijtgeseijs het geene aen Gerrit Barentz voors. is aenbevolen...'⁶³ Uit de daaropvolgende instructie blijkt zijn taak te bestaan uit zorg dragen voor de stadswateren, de beschoeiingen, de straten en het vuilnis. Swanenburgh hield dus dezelfde taken als voorheen, maar uitgebreid met de administratie en de directe verantwoordelijkheid aan de thesauriers. Voor de verzwaring van zijn taak werd hij een jaar later gecompenseerd met een salarisverhoging van f 700 naar f 1200 voor zijn werk als onderfabriek, naast zijn inkomen als stadstimmerman.⁶⁴ Spakenburgh trad al in 1661 om onbekende redenen terug als tweede onderfabriek en deed zijn werk over aan Jan Baes die enkel werd benoemd tot 'opsiender over alle gravinge, verhoginge, baggeringe etc...'⁶⁵ Spakenburgh zou worden voorzien van een nieuwe gelijkwaardige functie en tot die tijd zijn salaris, in mindering gebracht met het loon van Baes, blijven ontvangen. Wat die functie werd weten we niet, we vinden Spakenburgh pas in 1673 weer in de resoluties als 'vader van de turffvulsters'⁶⁶

De periode 1665-1667

Terwijl de werkzaamheden aan de 'Nieuwe Vergroting', nu bekend als de 'Vierde Vergroting van Amsterdam', enorm in omvang waren toegenomen, evenals de financiële lasten die men angstvallig in de hand probeerde te houden⁶⁷, werd weliswaar de bouw van het Stadhuis in 1665 afgerond, maar jaagde de Tweede Engelse Oorlog de stad eveneens op flinke kosten, waardoor het stadsbestuur zich genoodzaakt zag te snoeien in de omvang van de stadsfabriek: '... dat 't fabriek ampt door sodanige middel grotelijcx soude werden verlicht, de tresorie in hare sware uitgift werkelijk ontlast, ende de resp. meesters in soodanigen staet gestelt, dat sij met hunne

Afb.2 Daniel Stalpaert, 's Lands Zeemagazijn en 's Lands Werf te Amsterdam, plattegrond 1656; ets, pen en potlood, collage 482x1588cm. Coll. A.A.Kok. (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

ondermeesters sullen bequaem sijn om goede toesicht te nemen dat de voors. gebouwen wel gerepareert, ende de wercken, die op nieuw aen besteet werden behoortlyck werden gemaect'.⁶⁸ De nieuwe werken zouden vanaf 1666 worden uitbesteed en de stadsmeesters dienden hiervoor de bestekken te maken en het toezicht te houden: *'te weten de timmerman de bestecken van het timmermanswerck, de metselaer vant metselwerck, den Architect en der opsiender van de modderwercken gesamentlyck die vande graeffwercken, modderwercken ende vulniswercken ende soo voorts*'.⁶⁹

De omvang van de stadsfabriek zou vanaf 1666 worden afgestemd op de werkzaamheden die nodig waren om het bestaande arsenaal van stadseigendommen te kunnen onderhouden. Dankzij een uitgeschreven goedgekeurde begroting in de 'Resolutien Thesaurieren Ordinaris' kunnen we lezen waaruit de stadseigendommen bestonden en welke basisomvang men nodig achtte voor de stadsfabriek (zie ook bijlage 3)⁷⁰: de stadsmeesters hadden tesamen 164 mannen in dienst. Hiervan had de stadstimmerman vijftig mannen in dienst in de volgende functies: timmerlieden, kistenmakers, kruiwagenmakers, een meester in het ijzerhuis, jongens en sjouwers. De stadsmetselaar had zesendertig mannen in dienst: twee ondermeesters, een meester in de metseltuyn, metselaars, opperlieden, jongens en een sleper. De stadsschuitenmaker kreeg veertig mannen: timmerlieden, mannen die de bruggen *'braeuwen en teeren'*, jongens en sjouwers. De stadsmid had tien mannen onder zich die in de smidse in de stadstuyn of op de stadsschuitenmakerswerf werkten. De stadssteenhouwer had nog zes mannen in dienst: vier voor het hardsteen, twee voor de vloerstenen. En verder waren er nog pompenmakers, leidekkers, schilders, emmerlappers en boomplanters. Op de cecule van de stadsschrijver vinden we de opzichters en werkmannen van de 'moddermolens' en los op de begroting staan nog een landmetersploeg en het arbeidsloon van ca. veertig stratenmakers. Deze mannen behoorden blijkbaar niet tot de basisomvang van de stadsfabriek. Stalpaert komt op deze begroting helemaal niet voor, want de betaling van zijn salaris heeft nooit op de begroting van de stadsfabriek gestaan, maar viel altijd onder de 'uitgaven extraordinaris'.

Swanenburgh werd een jaar later, op eigen verzoek vanwege zijn hoge leeftijd, ontheven uit zijn functies.⁷¹ Tegelijkertijd besloot men *'te mortificeren het opsighterschap van stadts wercken'* en *'dat ider meester sijn eijgen wercken sal hebben te verantwoorden aende heern Burgermeesteren en Thesaurieren alleen, sonder becroningh van eenigh ander meester*'.⁷² Het centrale opzicht werd dus opgeheven en de term onderfabriek komt in de navolgende jaren niet meer voor in de stadsresoluties. De hoofdverantwoording lag voor het eerst bij de stadsmeesters zelf; de eindverantwoording uiteraard nog steeds bij de heren stadsbestuurders.

Het jaar 1676

De stadsfabriek werd nog verder ingekrompen, met als feitelijk dieptepunt het Rampjaar 1672, hoewel de bouw en het onderhoud aan de verdedigingswerken voor een kleine opleving zorgden. Nieuwe werken werden niet meer geïnitieerd

en de werkzaamheden van de stadsfabriek bestonden uit het meest noodzakelijke. Bij het overlijden van Daniel Stalpaert in 1676 besloot men dan ook dat het niet langer noodzakelijk was een architect in dienst te hebben en dat de vrijgekomen plaats niet zou worden opgevuld: *'de voorsz architectes plaetse zal blijven gemortificeert, gelijk die gemortificeert werd bij desen*'.⁷³ Hiermee werd een groots tijdperk voor de stad Amsterdam afgesloten.

De stadsmeesters 1647-1676

In de beschreven 30 jaar veranderde de stadsfabriek geregeld van samenstelling en wisselde het aantal stadsmeesters en ondermeesters veelvuldig (zie bijlage 4 voor integrale lijst). De stadstimmerman vormde samen met de stadsmetselaar, de stadsschuitenmaker en de stadslanmeter de hele 17de eeuw lang de stabiele factor in de organisatie van de stadsfabriek. De andere functies kwamen en gingen. Hierna volgt een uiteenzetting van deze verschillende functies binnen de stadsfabriek waarin beschreven wordt wie daarin werkzaam waren en eventueel andere bijzonderheden over deze functies.

Stadsmeestertimmerlieden

Pieter Intesz volgde Pieter Michielsz in 1647 op als 'stadsmeestertimmerman' en kreeg dat jaar 3½ maand wedde uitbetaald.⁷⁴ Hij verdiende jaarlijks f 550 ordinaris en f 30 voor kleding, moest f 800 extraordinaris wedde delen met de stadsmetselaar en dwong hij in 1649 een extraordinaris af van f 200 voor het *'beneficiëren van oude touw-werck en de andere stadsmaterialen*'⁷⁵, wat een vast onderdeel van het inkomen van de stadstimmerman zou blijven.⁷⁶ Pieter Intesz werd verder in de resoluties niet genoemd.

Gerrit Barentsz Swanenburgh (1605-1669) werd in 1654 benoemd tot stadstimmerman en *'opsiender op de stadts wercken en arbeijs volck*'⁷⁷ en later tevens tot onderfabriek.⁷⁸ Van begin af aan was Swanenburgh een van de meest prominente figuren binnen de stadsfabriek en hij komt dan ook zeer regelmatig voor in de resoluties. Hij was vanzelfsprekend betrokken bij alle bouwopdrachten van stadsweg, maar ook bij bijvoorbeeld de bouw van het Zeemagazijn van de VOC⁷⁹ en als aannemer bij de bouw van de Regulierspoort.⁸⁰ Hoewel de stad een stadsarchitect in dienst had, zorgde Swanenburgh voor verschillende ontwerpen: met zekerheid valt te zeggen dat hij de ontwerpen maakte voor de Muider-, Weesper- en Utrechtse Poort⁸¹, de bruggen voor alle vier de nieuwe poorten⁸², de stadsschuitenmakerij op Oostenburg⁸³, diverse kleine zaken en hij heeft zeer waarschijnlijk het uitgevoerde ontwerp voor de Bank van Lening gemaakt.⁸⁴ In 1667 diende Swanenburgh wegens hoge leeftijd zijn ontslag in, waarop hij verzocht werd nog drie maanden aan te blijven zodat zijn opvolger zijn particuliere opdrachten kon afwerken.⁸⁵ Hans Jansz van Petersom, die reeds in 1663-'65 met Stalpaert en de stadsmetselaar Brederode de kerk van Oudshoorn bouwde,⁸⁶ werd twee weken later aangenomen als stadstimmerman op een traktement van f 1200 onder de uitdrukkelijke voorwaarde geen particulier werk aan te mogen nemen als hij drie maanden later in dienst zou treden.⁸⁷ Hij zou ruim

veertig jaar in stadsdienst blijven, waarschijnlijk als de belangrijkste man binnen de stadsfabriek sinds er geen onderfabriek meer was, zeker na Stalpaerts dood. In die tijd pleegde de stadfabriek voornamelijk onderhoud en produceerde maar weinig.⁸⁸

Onderstadstimmerlieden

Tot 1628 stond er op de stadsrekeningen een 'onderstadstimmerman', daarna niet meer.⁸⁹ In het jaar waarin Swanenburgh onderfabriek werd, werd de functie van onderstadstimmerman vanwege Swanenburghs taakverzwaren opnieuw ingesteld: er werden maar liefst twee ondermeesters aangenomen: Cornelis Aertsz en Pieter Jaersz, op een eed waarin zij '*den meesten oirbaer zult betrachten met stadshout en andere materialen*' en dat zij '*goede opsicht zult nemen op de knechte*' en '*pertinente aenteijkeninge doen vanden absenten, ende wekelijk de lijste van die geene die gewrocht hebben, ter tresorie overbrengen*'.⁹⁰ Hiermee namen zij Swanenburghs hoofdtaken als stadstimmerman grotendeels over. Na de inkringing van de stadsfabriek in 1666 werd besloten dat er in de toekomst nog maar één ondermeester nodig zou zijn en dat men Pieter Jacobsz (dezelfde als Pieter Jaersz?) wilde aanhouden als ondermeester en dat Cornelis Ernsten, blijkbaar de opvolger van Cornelis Aertsz, werd ontslagen.⁹¹ Twee jaar later, na het overlijden van Pieter Jacobsz, besloot de stad '*t voorsz ondermeesterschap te mortificeren ende in plaetse van dien aen te stellen twee ploeghrijvers, bij de heeren thres. te verkiesen, d'eene uijt de stadstimmerluijden, ende d'andre uijt de haijmeesters...*'⁹² De functie van onderstadstimmerman heeft dus uitsluitend Swanenburghs dubbele functie ondersteund.

Stadsmeester metselaars

Philips de Vos werd in 1637 voor het eerst uitbetaald als 'stadsmeester metselaar'⁹³ en werd zonder verdere vermeldingen in de stadsresoluties in 1659 opgevolgd door Jan Willemsz Brederode (1621-1671), die tevens steen-keurmeester werd, op hetzelfde jaarlijkse traktement met vrije huishuur,⁹⁴ ofwel f 540 ordinair wedde en f 400 extraordinair, f 30 voor kleding en f 100 voor een half jaar huishuur in 1660.⁹⁵ In 1663 werd besloten een nieuw aan te leggen erf in te richten als metseltuyn met een woning voor de stadsmetselaar daarop⁹⁶, waardoor Brederode een ambtswoning kreeg. Brederode, afkomstig uit Langerak of Oudcarspel, was in 1658 getrouwd met Anna Rodenburgh, lid van een bekende Amsterdamse familie, en dankte mogelijk daaraan zijn aanstelling⁹⁷, maar al in 1657-58 deed hij voor de Amsterdamse regenten het metselwerk van de kerk te 's-Graveland.⁹⁸ Ook na zijn aanstelling bleef hij, ondanks een uitdrukkelijk verbod op particulier werk in zijn instructie⁹⁹, naast het stadswerk ander werk aannemen: voor zijn diensten met betrekking tot de bouw van het Zeemagazijn van de VOC ontving hij, evenals stadstimmerman Swanenburgh 300 rijksdaalders¹⁰⁰ en was hij werkzaam aan de kerk van Oudshoorn.¹⁰¹ Mogelijk werd dit niet als particulier werk gezien, omdat dit alles werk voor de Heren van Amsterdam was. Brederode overleed op

22 juli 1671¹⁰² en werd bijgezet in het Rodenburgh-familiegraf.¹⁰³ Hij werd opgevolgd door Jan Willemsz Crabben-dam¹⁰⁴ die de volgende 10 jaar stadsmester metselaar zou blijven.¹⁰⁵

Ondermeester metselaars¹⁰⁶

In 1655 werd de functie 'ondermeester metselaar' opnieuw¹⁰⁷ ingevoerd, wellicht omdat stadsmetselaar Philips de Vos oud werd en het werk zich steeds meer uitbreidde. De ondermeester diende toezicht te gaan houden op de materialen en de werkmannen, absentielijsten bijhouden en die aan de thesauriers overleggen. Voor deze functie werd Pieter Boogaert aangesteld op een jaarlijks traktement van f 600.¹⁰⁸ Blijkbaar had Boogaert lessen in landmeten gevolgd, want men kon hem in 1660, direct na de aanstelling van Brederode als de nieuwe stadsmetselaar, doorschuiven naar de rooimeesters om hun aantal te vergroten van drie naar vier.¹⁰⁹ Rooimeesters werden benoemd door de burgemeesters en zij werkten in opdracht van de stad en voor particulieren. Hun werk bestond uit het rooien van gebouwen, straten, grachten, gronden en erven, het bepalen van rooilijnen en het afbakenen van de gronden die bebouwd of afgegraven zouden worden.¹¹⁰ Voor hun werk kregen zij jaarlijks f 30 '*voor cleedinge*'¹¹¹ en '*voor ider roedestraet die sij opnemen een stuijver voor ider rooijmr.*'¹¹² In 1666 besloot de stad vanwege de enorm oplopende kosten, dat ook de stadsmesters met een vast salaris, de werkzaamheden van de rooimeesters mochten uitvoeren.¹¹³ Na Boogaerts overstap werd de functie van ondermeester metselaar tijdelijk gesupprimeerd,¹¹⁴ maar in 1663, toen de werkzaamheden aan de stadsvergroting in alle hevigheid losbarstten, werden er maar liefst twee ondermeesters aangesteld: Douwe Claesz en Claes de Beer.¹¹⁵ Deze hielden, naast hun normale taken, toezicht op het timmeren en hogen van de gronden buiten de stad,¹¹⁶ waar de mensen, nadat zij hun huizen in het gebied van de stadsuitbreiding moesten afbreken, zich opnieuw konden vestigen. Daarvoor ontvingen zij naast hun salaris van f 450 als ondermeester metselaar, jaarlijks een toelage van f 300 elk.¹¹⁷ In 1669 werd Jasper Adriaensz in plaats van Claes de Beer aangenomen als stadsmetselaar en '*opsiender van de buitengenimmerten*' op hetzelfde traktement.¹¹⁸

In 1671 waren Claesz en Adriaens tevens werkzaam in de graafwerken van de nieuwe vergroting, en in afwachting of de stad een tweede stadslantermeter zou aannemen, konden zij samen met de opzichter van de graaf- en modderwerken de rekeningen van de aannemers tekenen.¹¹⁹ Anderhalf jaar later mochten zij dat op eigen gezag: hun functie werd, door de veelvuldige afwezigheid van stadslantermeter en -ingenieur Bosch, uitgebreid met het opnemen van de aangenomen graaf- en modderwerken en '*ordonnantie te schrijven van penningen op reekeningh.*'¹²⁰ Niet duidelijk is hoe lang zij de stad gediend hebben en of zij nog opgevolgd werden.

Stadsmeester steenhouders en ondermeesters

In 1647 besloot men opnieuw een 'stadsmeester steenhouwer' aan te stellen op een traktement van f 800 tot f 1000.¹²¹ Twee

maanden later werd besloten dit traktement te vergroten tot f 1200.¹²² Men was blijkbaar al in onderhandeling met Willem de Keyser (1603-na1674), want nog geen week later werd deze aangenomen als stadssteenhouwer op een traktement van f 1100 en f 100 extraordinaris 'voor dat hij de stad sal ten dienst staen in de teijkenkonst',¹²³ in opvolging van zijn broer Pieter die 14 jaar eerder voor het laatst in stadsdienst was. Willem was in 1640 uit Engeland terug gekomen waar hij in zijn jonge jaren gewerkt had. Nu werd hij de derde De Keyser op rij als stadssteenhouwer van Amsterdam.¹²⁴ Hij moet al snel na zijn aanstelling een niet bij naam bekende ondermeester naast zich hebben gehad, want Daniel Hillebrantsz die in 1650 werd aangenomen als ondermeester, kreeg behalve een traktement van f 700 ook nog f 100 huishuur zolang de weduwe van de overleden ondermeestersteenhouwer in de stadswoning woonde.¹²⁵ Vier maanden later al werd Hillebrantsz vervangen door Symon Bosboom, die op 22 februari 1651 in dienst trad als ondermeestersteenhouwer op hetzelfde traktement.¹²⁶ Symon Bosboom (1614-1662) was afkomstig uit Emden (D) en woonde tussen 1636 en 1650 in Nijmegen, waar hij als meestersteenhouwer behalve particulier werk het belangrijkste steenhouwerswerk van de stad verzorgde.¹²⁷ Bosboom woonde na zijn aanstelling op de steenhouwerij waar hij een kamer minder toebedeeld kreeg dan zijn voorganger 'tot gebruijck van de meesterknecht Hendrick Jansz',¹²⁸ voor welk ongemak hij f 30 per jaar ontving.

Willem de Keyser ontving naast zijn gewone jaarwedde vanaf 1649 elk jaar f 200 extraordinaris, die hij in 1653 tevergeefs probeerde te verkrijgen.¹²⁹ De heren burgemeesters moesten toen al op de hoogte geweest zijn van de praktijken waarvan De Keyser zich bediende en die op 20 februari 1653 de redenen van zijn ontslag waren: 'het veranderen van rekeningen ende ontfangen van dagh loonen van volck die niet gewrocht hebben'.¹³⁰ Willem de Keyser was een man met geldproblemen, hij deed een nieuw verzoek voor zijn ontzegde f 200 extraordinaris en vorderde bovendien drie maanden salaris over een periode waarin hij slechts drie weken gewerkt had, welke beide werden afgeslagen.¹³¹ Enige maanden later deed hij een derde verzoek en kreeg toen alsnog drie maanden loon uitbetaald.¹³² In 1658 werd hij failliet verklaard en vertrok hij uit Amsterdam.

Symon Bosboom werd benoemd tot de nieuwe stadssteenhouwer¹³³ en meesterknecht Hendrick Jansz aangesteld als ondermeester.¹³⁴ Bosboom kreeg in 1654 naast een salaris van f 750 en vrije huishuur, dat toch aanmerkelijk minder was dan De Keyser had ontvangen, een 'extraordinarise gifte voor sijn naersticheijt, moeijte ende getrouwe diensten' van f 150, met de belofte dit het volgend jaar weer te krijgen.¹³⁵ Dit ging op voor het jaar 1655,¹³⁶ maar niet voor de jaren daaropvolgend: Bosboom verzocht tevergeefs om het extraordinaris traktement van f 150 dat hij de eerste twee jaren had genoten.¹³⁷ Volgens Weissman was de oorzaak hiervan de beschuldiging in 1656 van Willem de Keyser, die bij een notaris uit wraak voor zijn ontslag verklaarde, dat Bosboom zijn knechten dwong om een gulden per week van hun loon aan hem af te staan.¹³⁸ Of deze beschuldiging er toe bijgedra-

gen heeft dat Bosboom geen extra salaris meer kreeg is de vraag, het zou kunnen. Mogelijk heeft de uitgave in 1657 van Bosbooms boek 'Cort onderwijs van de vijf colommen / door Symon Bosboom stads steen-houwer tot Amsterdam uijt den scherpsinnigen Vinsent Schamozij getrocken en in minuten gestelt seer gemacklick voor de jonge leerlingen en dienstlich voor alle longe liefhebbers der bouw-const'¹³⁹ zoveel van zijn tijd en aandacht opgeëist dat de burgemeesters vonden dat zijn 'naersticheijt, moeijte ende getrouwe diensten' te wensen overlieten; tenslotte waren dat de voorwaarden voor de 'extraordinarise gifte'.

Na de dood van Symon Bosboom vroegen de thesauriers zich op 17 februari 1662 ernstig af of de vacant gekomen functie van stadssteenhouwer weer opgevuld diende te worden of opgeheven en besloten daar later nog eens over te zullen confereren.¹⁴⁰ Twee maanden later werd Thomas de Keyser (1597-1667), de derde zoon van Hendrick de Keyser aangenomen als stadsmeestersteenhouwer.¹⁴¹ Thomas leerde het steenhouwersvak van zijn vader, was daarna lange tijd werkzaam als begenadigd schilder, maar keerde in 1640 terug tot het steenhouwersvak en blauwsteenkoperij. Hij bleef tot zijn dood in 1667 stadssteenhouwer.¹⁴²

Ondermeester Hendrick Jansz werd in 1661 opgevolgd door Barent Molenijser,¹⁴³ die naast dit ondermeesterschap blijkbaar particulier mocht aannemen, want hij volgde in 1667 Thomas de Keyser als stadssteenhouwer op, waarna hij 'geen burgerwerck meer sal mogen aennemen off maken, als die wercken die hij reeds onderhanden heeft'.¹⁴⁴ Als stadssteenhouwer kreeg hij f 1000 voor huishuur, brandstof en salaris. Het is onwaarschijnlijk dat hij nog een ondermeester naast zich had, want hij had, zoals we hierboven reeds konden zien, slechts zes mannen op de steenhouwerij. Molenijser was de laatste in deze periode die zich stadsmeestersteenhouwer mocht noemen, want hoewel de resoluties geen uitsluitel geven over zijn dood, mogen we aannemen dat Molenijser overleden was toen Thomas Thomasz de Keyser (? -1679), kleinzoon van Hendrick de Keyser, in 1675 werd aangenomen als 'ploegdrijver van des stads steenhouwers'¹⁴⁵ op een dagloon van zesendertig stuivers. Thomas werd na zijn dood opgevolgd door zijn broer Pieter Thomasz de Keyser (1648-1687)¹⁴⁶ en daarmee kunnen we zeggen dat op een enkele uitzondering na de Amsterdamse stadssteenhouwerij de gehele 17de eeuw werd geleid door de familie De Keyser.

Stadsingenieurs

In 1650 kwam de stad door de Aanslag op Amsterdam tot de conclusie dat het ernstig schortte aan de verdediging van de stad en dat derhalve 'een bequaem persoon, ervaren in het werck vande fortificatien'¹⁴⁷ nodig en gevonden was. Artilleriemeester en ingenieur Jan Heijmansz Coeck werd op het hoge traktement van f 2000 binnengehaald,¹⁴⁸ ruim boven het salaris van zowel de onderfabriek als de stadsarchitect. Coeck moet een groot aandeel hebben gehad in ontwikkeling van de fortificaties van de Oostelijke Eilanden en de Nieuwe Vergroting van 1662. Hij bleef in stadsdienst tot zijn dood in 1672, waarna hij werd opgevolgd door Jacob Bosch, die

stadsingenieur en -landmeter werd en niet alleen Coeck, maar ook de overleden stadslandmeter Johannes Brandlicht opvolgde voor het betrekkelijk lage salaris van f 1500.¹⁴⁹ Bosch was door de Raad van State der Verenigde Nederlanden als extraordinaris ingenieur naar Amsterdam gestuurd om 'aldaer in die qualiteit te verblijven tot nader ordre'.¹⁵⁰ Het hebben van een bekwaam stadsingenieur was in het Rampjaar 1672 van landsbelang. Bosch was van 1672 tot 1674 als militair ingenieur in dienst van de Republiek¹⁵¹ en zou tevens nog jaren in stadsdienst blijven.¹⁵²

De Eerste Engelse Oorlog vereiste versterking van de fortificaties en derhalve werd de militair en fortificatiedeskundige Hendrik Ruse (1624-1679)¹⁵³ op 9 november 1652 aangesteld als infanterie-kapitein en tweede stadsingenieur op een salaris van f 1100 als kapitein en met extraordinaris toeslagen als ingenieur. In 1654 publiceerde hij zijn boek *Versterckte Vesting* en ontwierp hij de Regulierspoort. Toch was hij vooral in dienst als kapitein en pas toen hij ontslagen werd als kapitein en naar het buitenland vertrok, werd hij 'verstaen te blijven Ingenieur extraordinaris van dese stadt belovende altijd geheet te sullen wesen, ontboden sijnde van d'heren burgermeesteren, om in alle voorvallende saken de stadt in alle getrouwighen dienst te doen'¹⁵⁴ en kreeg eindelijk een vast salaris van f 250 als ingenieur, welk hij in ieder geval tot 1664 jaarlijks ontving.¹⁵⁵

In deze beschreven periode vinden we in de resoluties ook de namen van de ingenieurs Pieter de Perceval¹⁵⁶, militair ingenieur van de Republiek en Mathias Dögen¹⁵⁷, ingenieur van de Admiraliteit, die geconsulteerd werden voor zaken de fortificatie aangaande en ingenieur Du Mont die tijdens het Rampjaar door stadhouder Willem III werd teruggeroepen.¹⁵⁸ Adriaen Dortsman was, als ingenieur, in 1672 werkzaam aan de fortificatie aan de noordzijde van de Haarlemmerpoort¹⁵⁹ en van 22 oktober 1673 tot in 1674 aan de 'posten aen de Veght en daeromtrent'.¹⁶⁰ Voor deze laatste werkzaamheden kreeg hij de som van f 1500 betaald.

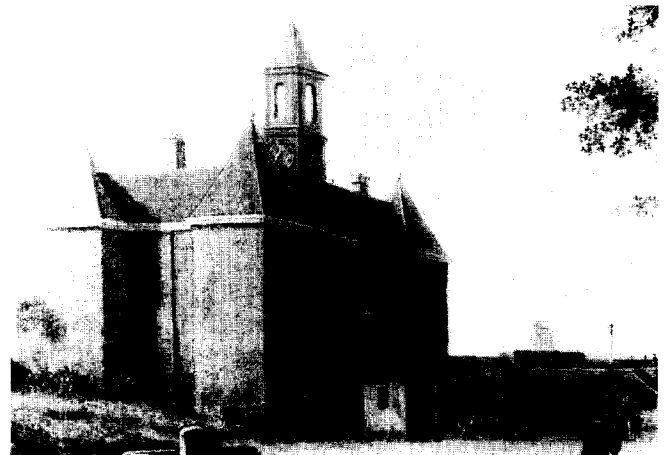
Stadsarchitect

Daniel Stalpaert werd op 29 oktober 1648, de dag na de eerstesteenlegging van het Nieuwe Stadhuis, met terugwerkende kracht vanaf 1 augustus 1648 en voor een jaarsalaris van f 1600, officieel aangesteld als 'stadsarchitect', en dienvolgens als opzichter op alle publieke gebouwen in aanbouw of nieuw te bouwen, in het bijzonder het Nieuwe Stadhuis en de toren van de Nieuwe Kerk. Bij deze twee werken stond het werk onder supervisie van Jacob van Campen en Stalpaert had de dagelijkse leiding over de bouw. Het vroegtijdige vertrek van Van Campen van de bouw van het Stadhuis in december 1654 maakte het noodzakelijk dat Stalpaert zich uitsluitend met de bouw van het Stadhuis bezig kon houden. De aanstelling van Swanenburg als opzichter over alle stadswerken, enige maanden later, maakte het mogelijk dat Stalpaert tevens andere ontwerp opdrachten zoals die van 's Lands Zeemagazijn kon uitvoeren.

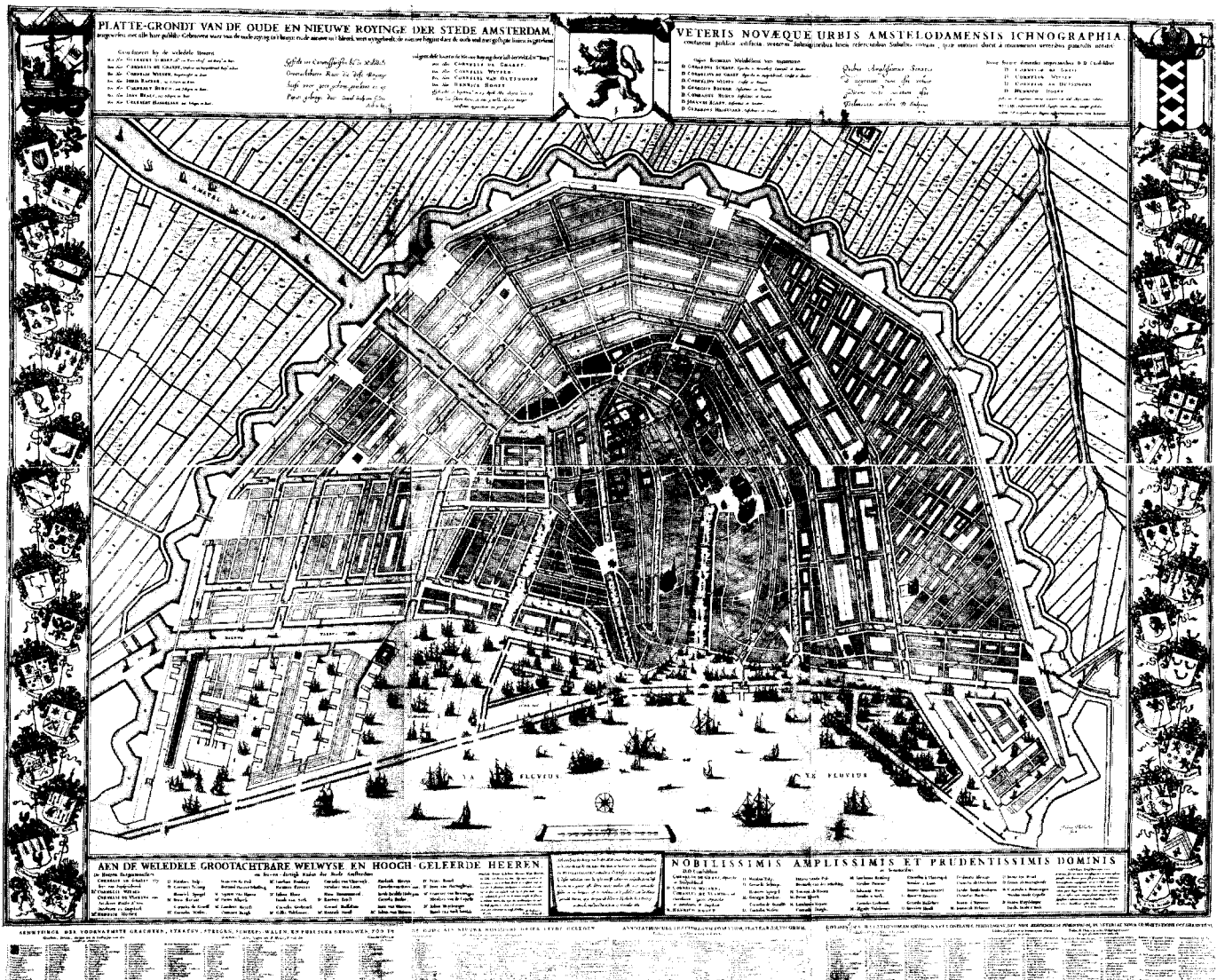
Stalpaert komt pas in de tijd van de Nieuwe Vergroting¹⁶¹ regelmatig voor in de resoluties. Het werk aan het Stadhuis

was inmiddels in een vergevorderd stadium beland en gaf Stalpaert ruimte om aan het volgende mega-project te werken. In 1662 assisteerde hij samen met stadsingenieur Coeck de stadslandmeter Cornelis Danckertsz de Rij, die 'tot sijn hulpen sal moghen nemen sodanighen lanmeter als hij bequaemst sal oordelen'¹⁶² voor het afbakenen van de grachten en straten in de nieuwe stadsvergroting. De keuze van Stalpaert en Coeck moet betekenen dat deze stadsmeesters, naast de heren van de commissie, een groot aandeel hebben gehad in de ontwikkeling van het ontwerpplan van de Nieuwe Vergroting.¹⁶³ Van de stad Amsterdam met haar Nieuwe Vergroting maakte Stalpaert een pronkkaart (afb. 3) waarvoor hij op 11 juli 1662 octrooi verwierf bij de Staten-Generaal en op 27 november 1662 bij de Staten van Holland en Friesland.¹⁶⁴ Van deze kaart diende hij de stad 42 gekleurde exemplaren te leveren voor alle leden van de Raad één en nog een paar om naar goeddunken van de burgemeesters te gebruiken.¹⁶⁵ Voor zijn extra moeite geleverd bij het rooien van de straten en grachten kreeg Stalpaert 100 ducats mits hij op eigen kosten 50 nieuwe ongekleurde kaarten zou maken en afleveren bij de thesauriers.¹⁶⁶ Als vergoeding van de gemaakte kosten voor het maken van de Nieuwe Kaart van Amsterdam kreeg Stalpaert alsnog f 315 uitbetaald¹⁶⁷, maar de extra verering voor het maken van de kaart waar hij om verzocht had, werd afgewezen.¹⁶⁸

Stalpaert maakte met zekerheid diverse ontwerpen voor de invulling van de Nieuwe Vergroting: de Leidsepoort (afb. 4), de Brug over de Amstel, de Ossemarkt met opstallen, de Metseltuin met ambtswoning en andere kleine zaken en reparaties.¹⁶⁹ Hij kreeg in het werk van de stadsvergroting de supervisie over de graafwerkzaamheden, voor welk immens werk hij kon beschikken over zeven opzichters: Rutgert Sandertsz, Frans Jonghbloet, Evert Theunisz, Roeloff Hoijas, Hendrick Davidsz, Harmen de Vries en Jan Wittesroe.¹⁷⁰ Stalpaert diende de thesauriers wekelijks te melden 'waer de uijtgegraven klaij, steiger aerde, en puijn de verleden weeck is vervoert'¹⁷¹, net als de andere meesters moesten melden waar-

Afb.4 Leidsepoort Amsterdam; doek Izaak Ouwater (toegeschr.)
Coll. Kunsthandel P.Zwaal, Amsterdam (1964).
(foto: Gemeentearchief Amsterdam)

Afb.3 Daniel Stalpaert, Pronkkaart van Amsterdam 1662; ets in 6 bladen 140x163cm. Coll. Splitgerber. (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

voor hún materialen waren gebruikt. Stalpaert diende vanaf 1666, toen werd besloten dat alle nieuwe werken voortaan zouden worden uitbesteed en dat de stadsmeesters hun eigen bestekken dienden te maken, samen met de opzichter van de modder- en vuilniswerken, Jan Hendricksz van den Bergh, de bestekken te maken van de graaf-, modder- en vuilniswerken.¹⁷²

Verder verrichtte hij landmetingen en taxaties en had blijkbaar de beschikking over een landmetersploeg, want hij moest in 1669 aan de lantaarnmaker Jan van der Heide 'een [man] uijt de lantmeetersploegh [afstaan], om hem t'adsisteren int afsteeken van de plaetsen daer de palen gestelt sullen werden'.¹⁷³ Op 3 april 1670 deed Stalpaert het verzoek 'in consideratie van sijn veelvoudige extraordinarie diensten, soo in't lantmeten als andere, extraordinaris mogte werden gerecompenseert ofte bij vermeerdering van tractement ge-

honoreert'¹⁷⁴ wat resulteerde in een verhoging van het tractement met f 200 tot f 1800.

Twee jaar later werd Stalpaert verzocht het werk van de overleden landmeter Brandlicht over te nemen 'vermits de wercken van de Architecture nu meest ten eijnde lopen', waarop hij antwoordde 'dat hij sigh int lantmeten geoeffent hadde, ende de lantmeterij deser stede eenige tijt herwaerts ooc ten dele heeft waergenomen'; besloten werd dat Stalpaert 'boven t'werck van de Architure mede sal waernemen het landmeten van deser stede wegen, so int reguard van de graeffwercken als andersints' zonder verhoging van salaris, gewoon of extraordinaris.¹⁷⁵ Twee weken later al werd, na het overlijden van stadsingenieur Coeck, Jacob Bosch aangenomen als stadsingenieur én -landmeter¹⁷⁶ en kreeg Stalpaert daarmee zijn handen vrij om leiding te geven aan de werkzaamheden die nodig waren om de stad te beschermen tegen de oorlogen van het Rampjaar.

In de tweede helft van de jaren 1660 en in de jaren '70 verminderde en stagneerde de (economische) groei van Amsterdam, waardoor van stadswegen nog nauwelijks nieuwe werken werden geïnitieerd en het werk van de stadsfabriek was teruggebracht tot voornamelijk onderhoud van de bestaande gebouwen. Na het overlijden van Daniel Stalpaert in 1676 besloot de stad de vrijgekomen functie van stadsarchitect dan ook niet meer in te vullen: *'de voorsz architects plaetse zal blijven gemortificeert, gelijk die gemortificeert werd bij desen.'*¹⁷⁷

Overige stadsmeesters

Van de overige stadsmeesters is niet veel meer te vermelden dan wie wanneer werd aangesteld, eventueel voor welk salaris en derhalve wil ik voor deze gegevens verwijzen naar de lijst van stadsmeesters in bijlage 4.

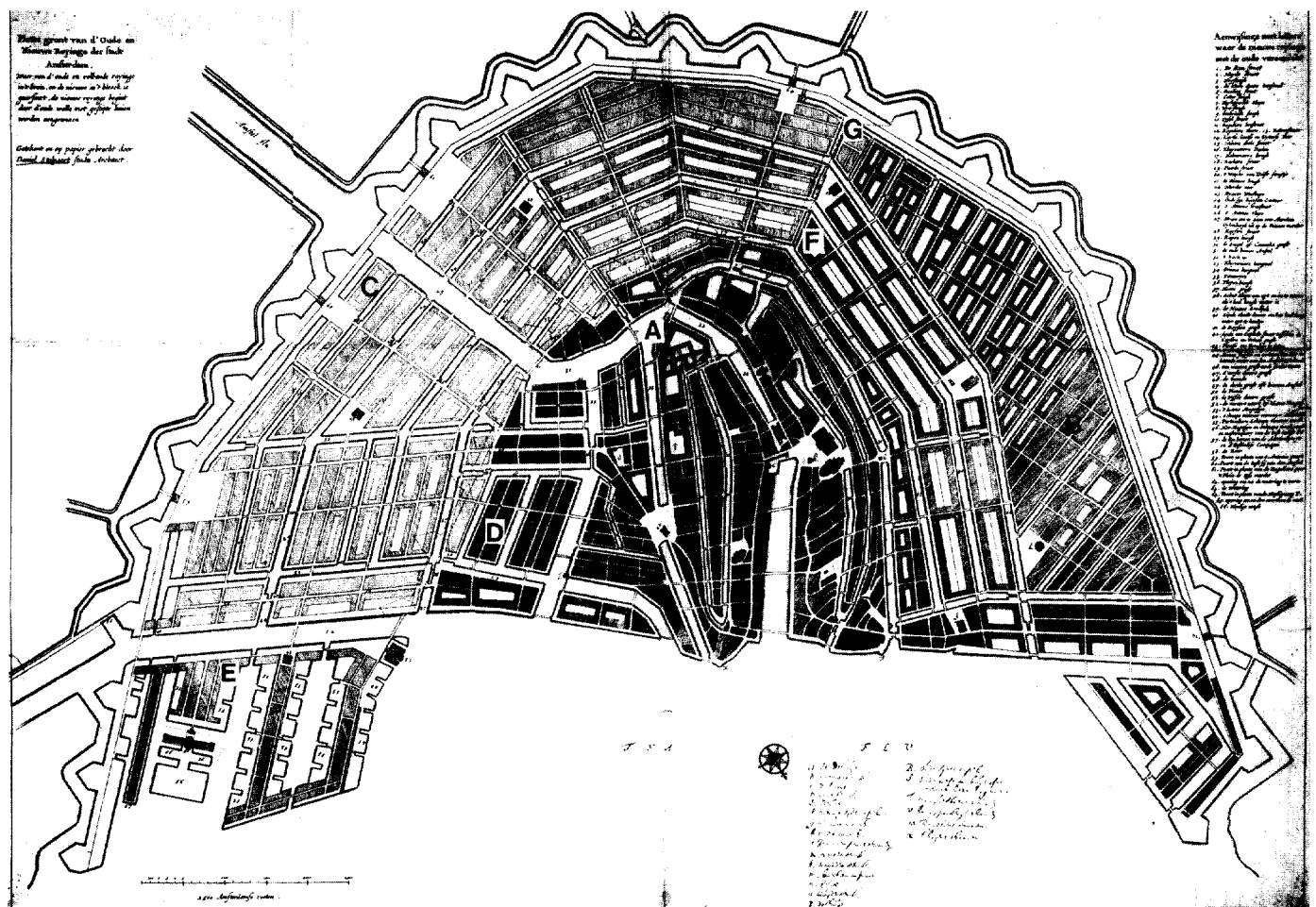
Stadswerkplaatsen

De stadsfabriek had als stedelijk bouwbedrijf werkplaatsen, opslagloodsen en -terreinen nodig met dienstwoningen voor de meesters die toezicht dienden te houden op het personeel en op

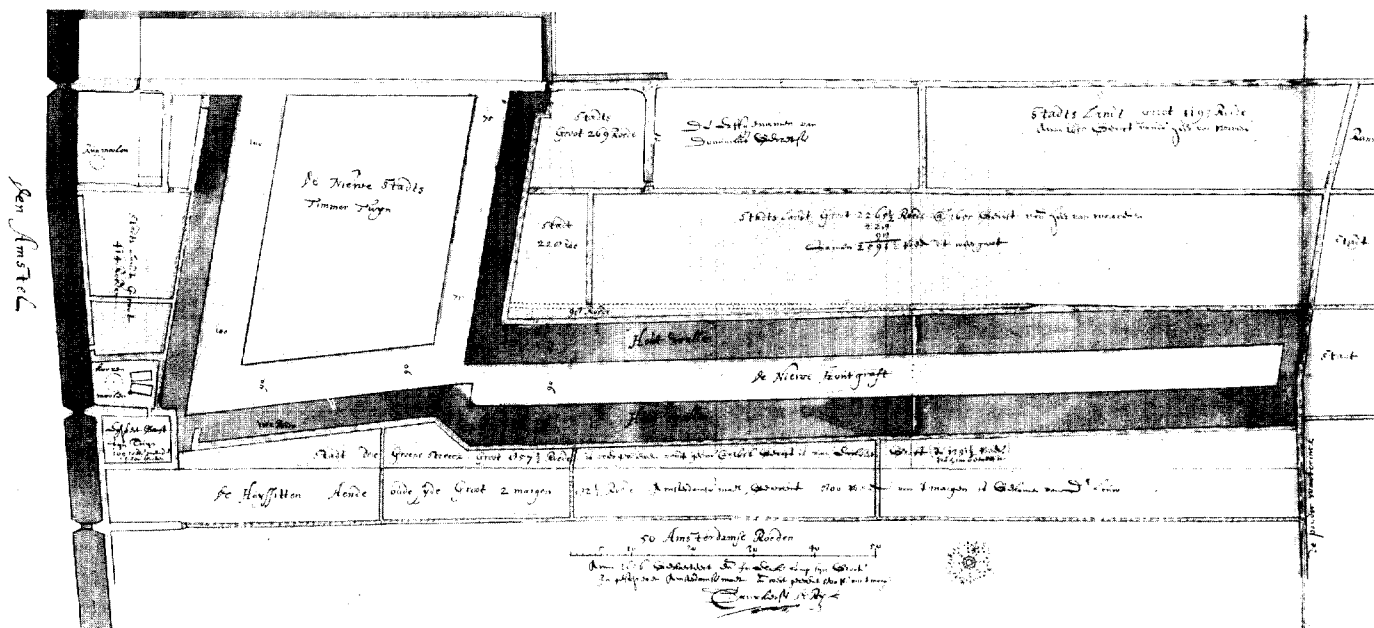
de materialen die werden ingekocht, opgeslagen, al of niet bewerkt en vervoerd naar de verschillende werkzaamheden in de stad. De werkplaatsen waren bij voorkeur centraal gelegen in dat stadsdeel waar het meeste werk te doen was, zodat de afstand tot de werken beperkt bleef. Vandaar dat de stadstimmeruin met de stadsuitbreidingen meeverhuisde (zie afb. 5).

Stadstimmeruin

Rond 1625/1630 werd de stadstimmeruin van het Rondeel verplaatst naar de Jordaan op een terrein tussen de Anjelierstraat en de Tuinstraat.¹⁷⁸ De explosieve groei van het stadswerk vanaf 1647 maakte de stadstimmeruin al snel te klein en het werk aan de nieuwe fortificatie van de Oostelijke Eilanden maakte het noodzakelijk meer opslag- en werkruimte aan de andere kant van de stad te creëren. Al in 1652 was een terrein buiten de stad aan de oostzijde van de Amstel, tussen de huidige Nieuwe Achtergracht en de latere omwalling, nu Sarphatistraat, in gebruik genomen als stadstuin¹⁷⁹ en in 1656 werd deze de 'Nieuwe Stadstimmeruin' genoemd en was zij omgeven door houtwallen (afb. 6). Mogelijk zijn er tijdelijk

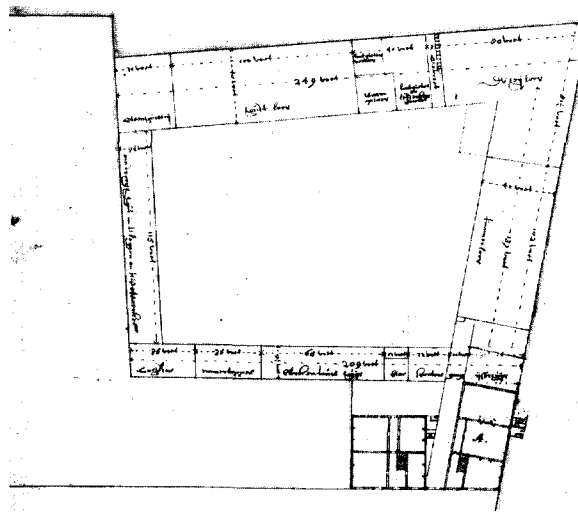
Afb.5 Stadswerkplaatsen in Amsterdam in de 17de eeuw: A: stadstimmeruin Rondeel tot 1625/30; B: stadstimmeruin Jordaan 1625/30-1659; C: stadstimmeruin aan de Amstel vanaf ± 1650; D: stadswerf op Marken tot 1665 en na 1670; E: stadswerf op Oostenburg 1665-1670; F: stadssteenhouwerij ± 1650-1664; G: metseltuin 1664. (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

Afb.6 De nieuwe stadstimmergracht aan de Amstel met houtwallen; tekening Cornelis Danckerts; de Rij 1656. (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

twee timmertuinen geweest want de gronden van de oude stadstimmergracht in de Jordaan werd pas in januari 1660 geveild¹⁸⁰ en op 31 januari 1661 kreeg Swanenburgh als onderfabriek jaarlijks f 600 toegezegd, omdat hij 'door't verkoopen van de oude stadstimmergracht, genootsaecht is geweest van een huys te moeten hueren.'¹⁸¹ Swanenburgh woonde dus tot dan toe op de oude stadstimmergracht.

Het vertrek van de stadsmetselaars in 1664 of 1665 naar een eigen metseltuin moet veel ruimte hebben gegeven in de stadstimmergracht; de daaropvolgende reeds genoemde reductie van het aantal werkmannen binnen de stadsfabriek in 1666 maakte het wenselijk de timmertuin te verkleinen. Op 1 april 1666 kreeg Swanenburgh de opdracht om enige loodsen in de timmertuin af te breken¹⁸² en drie weken later werd besloten om de timmertuin te verkleinen volgens het concept van Stalpaert en Brederode, stadsmetselaar; een aantal van de loodsen kon worden verplaatst binnen de timmertuin, de rest zou worden overgebracht naar de nieuwe Ossenmarkt om te dienen als ossenstallen.¹⁸³ Op de tekening van Stalpaert en Brederode (afb. 7) is duidelijk te zien hoe de timmertuin was ingedeeld en welke meesters er hun werkplaats hadden: schilders, emmerlappers, ijzerhuis, timmerloods, heiloods, loodgieters en leidekkerswinkel en steenhouwerij. Verder was er een houtloods, houtopslag, het 'block en touwhuis', bierhuis, kantoor en twee woningen. De woningen waren voor de stadstimmerman om gedegen toezicht te kunnen houden en voor de boekhouder van de materialen,¹⁸⁴ die kort daarvoor was aangesteld om de inkomende en uitgaande materialen bij te houden en de penningen daarover te beheren en te verantwoorden.¹⁸⁵ De smidse werd in deze verandering overgeplaatst naar de stadswerf, waar een tweede, weliswaar kleine, stadssmidse was en die hiervoor moest worden uitgebreid.¹⁸⁶

Afb.7 Daniel Stalpaert en Jan Willemsz Brederode, ontwerp verkleining stadstimmergracht Amsterdam 1666 (detail) (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

De smidse werd in 1670, toen de stadsscheeptimmerwerf werd verplaatst, weer terug gebracht in de stadstimmergracht,¹⁸⁷ waar deze in 1675 geheel afbrandde, maar weer op dezelfde manier werd opgebouwd.¹⁸⁸ De stadstimmergracht zou nog zeer lang op deze plek in Amsterdam blijven.

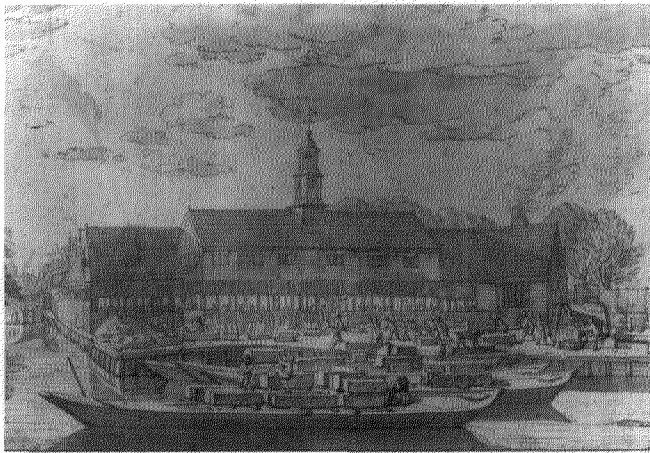
Stadsschuitenmakerij

De stadsschuitenmakerij of stads(scheepstimmer)werf was tot in 1665 gelegen op het eiland Marken. In november 1664 werd besloten de stadswerf te verplaatsen naar Oosterburg op de twee meest westelijk gelegen werven aan de Wittenburger-

vaart, waarvoor Swanenburgh het ontwerp maakte: de indeling van de scheepswerf, de bijbehorende loodsen en de woning van de stadsmeeester.¹⁸⁹ Er kwam tevens een woning voor de onderscheepstimmerman en een kleine smidse waarin twee smeden werkten. Deze smidse werd in 1666 uitgebreid, om de hele stadssmederij over te kunnen plaatsen naar de stadswerf, waarbij de stadsmid Gijsbert Elias de woning van de onderscheepstimmerman, die zelf ergens anders een woning diende te zoeken, als dienstwoning zou krijgen.¹⁹⁰ De stadswerf heeft nog geen zes jaar op Oostenburg gelegen, want in 1670 werd besloten de stadswerf van Oostenburg te verplaatsen naar de werf op Marken waar die voorheen ook gelegen was en de stadsmidse terug te brengen naar de stadstimmertuin.¹⁹¹ Over het waarom kunnen we slechts raden. In 1673 werd een loods op de stadswerf gebouwd, waarin een slotenmaker uit Utrecht twee smidsen mocht plaatsen en er werd in de ijzerloods een woning voor een lopenmaker en zijn gezin gemaakt.¹⁹² Het is niet waarschijnlijk dat deze mannen in stadsdienst werkten.

Stadssteenhouwerij

De stadssteenhouwerij was halverwege de 17de eeuw gelegen op het perceel tussen de Heren- en Keizersgracht benoorden de Leidsegracht, in het zuidelijkste, nog vrije, gedeelte van de Derde Vergroting, waar deze speciaal voor de bouw van het nieuwe Stadhuis en de toren van de Nieuwe Kerk werd gevestigd (afb. 8). Aan de overkant van de Keizersgracht be-

Afb.8 Stadssteenhouwerij Amsterdam; tekening G.Braat 1652. Coll.Splitgerber. (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

noorden het Molenpad lag de beeldhouwerij van Artus Quellinus en ten zuiden van het Molenpad kwam daar in 1655 de gieterij van François Hemony bij,¹⁹³ waardoor er een concentratie van stedelijke werkplaatsen langs de Leidsegracht ontstond. Volgens de stadsvergrotingsplannen zou er een dwarsgracht 'gegraven werden door de gronden, daarop tegenwoordig de stads steenhouwerije, het giethuis, en andere publieke gebouwen, zijn staende, als ookck daer de stadts wall is leggende.'¹⁹⁴ Om onnodige kosten te besparen werd het plan aangepast en de ligging van de dwarsgracht verscho-

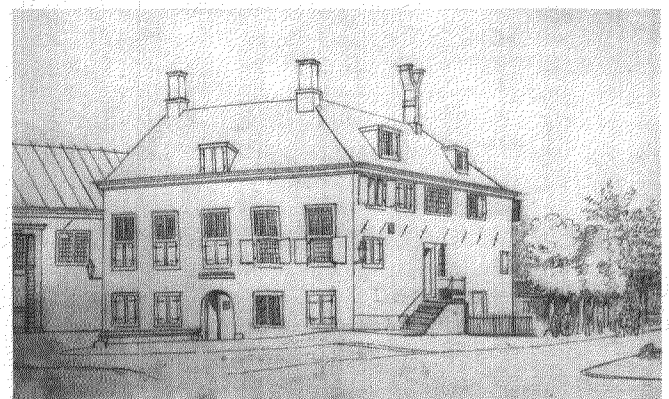
ven naar de plaatsing van de bestaande stadsgracht. Hierdoor konden de werkplaatsen blijven voor wat ze waren. Toch werd besloten de stadssteenhouwerij de daaropvolgende winter te verkopen en werd Stalpaert gelast alle daargelegen erven in kaart te brengen.¹⁹⁵ Het grote werk van de steenhouwers aan het Stadhuis was inmiddels gereed, waardoor de steenhouwerij overgeplaatst kon worden naar de stadstimmertuin, waar ze nog maar een kleine werkplaats behoefde. Behalve de steenhouwerij zouden ook de werkplaats van Quellinus en andere percelen worden verkocht, met als enige uitzondering de gieterij van Hemony.¹⁹⁶ De werkplaats van Quellinus werd in februari 1664 afgebroken en ter compensatie kreeg hij f 600 om een plaats te zoeken om zijn stadswerk af te maken.¹⁹⁷ Na het overlijden van François Hemony in 1668 werd de werkplaats, woning en het werk van Hemony vergund aan diens broer Pieter Hemony, waardoor het giethuis nog steeds in gebruik bleef.¹⁹⁸

Metseltuin

De stadsmetselaars hadden van oudsher hun werkplaats in de stadstimmertuin. Na aanvang van de Nieuwe Vergroting in 1662 en door de verplaatsing van de stadstimmertuin naar de oostzijde van de Amstel rond 1660, werd het voor de stadsmetselaars zeer wenselijk om een eigen opslag- en werkruimte te hebben in het gebied rond de Leidsegracht waar de werkzaamheden voor de Nieuwe Vergroting van start gingen, vanwege de immense hoeveelheid materiaal die nodig was voor het bouwen van de poorten, kaden, bruggen, sluizen enz. Daarom werd op 21 december 1663 besloten een aparte metseltuin te maken, gesitueerd in de Lijnbaansgracht benoorden de Leidsegracht op een nieuw aan te plempen erf.¹⁹⁹ Daniel Stalpaert kreeg twee maanden later de opdracht om het ontwerp te leveren van de metseltuin met een woning voor de stadsmetselaar²⁰⁰ (afb. 9). Ik weet niet wanneer de metselaars weer zijn teruggekeerd in de stadstimmertuin.

Conclusie

Beleid, leiding en verantwoordelijkheid binnen de Amsterdamse stadsfabriek zijn in de loop van de 17de eeuw steeds

Afb.9 Stads metseltuin en woning stadsmetselaar, nu Leidsegracht 108 Amsterdam; tekening J.de Beyer (toegeschr.) (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

dichter bij de stadsmeesters komen te liggen; aan het begin van de eeuw lagen deze drie zaken in het geheel bij de fabrieksmeester en de onderfabriek, na 1633 alleen nog bij de onderfabriek. Door de aanstelling van stadsarchitect Stalpaert in 1648 verloor de onderfabriek een deel van zijn leidinggevende taken; stadstimmerman Swanenburgh kreeg bij zijn aanstelling in 1654 het belangrijkste deel van het beleid en de leiding over de stadsfabriek toebedeeld en na het overlijden van onderfabriek Beets in 1659 tevens de verantwoordelijkheid, waarmee hij naast zijn eigen functie ook die van onderfabriek verwierf, eerst nog gedeeld met een tweede onderfabriek, maar vanaf 1661 alleen. Na Swanenburghs terugtreding in 1667 kwamen beleid, leiding en verantwoordelijkheid in het geheel bij de stadsmeesters te liggen, de eindverantwoording bleef zoals altijd bij de heren thesauriers. Stalpaert heeft in de leiding over de stadsfabriek een minimale rol gespeeld en het is dan ook onterecht te spreken over 'de stadsfabriek onder leiding van Daniel Stalpaert'.

Stalpaerts werkzaamheden hebben zich binnen het stadswerk vooral geconcentreerd op het leiding geven aan de uitvoering van de twee megaprojecten die de stad Amsterdam tijdens zijn aanstellingsperiode initieerde: het Stadhuis en de Nieuwe Vergroting. Daarnaast heeft hij zich als stadsarchitect uiteraard bezig gehouden met het ontwerpen van stadsgebouwen, maar dat geldt tevens voor andere stadsmeesters, en voor Swanenburgh in het bijzonder. Hierdoor moeten we voorzichtig zijn om de in deze periode ontworpen stadsgebouwen aan de stadsarchitect toe schrijven, voor zover daar geen zekerheid over bestaat. Opdrachten voor de heren bestuurders van Amsterdam buiten het werk voor de stadsfabriek om, lijkt voor alle stadsmeesters een normale praktijk te zijn geweest.

De stadsfabriek kreeg niet altijd voor alle ambachten een stadsmeester benoemd. Dit was in grote mate afhankelijk van de hoeveelheid werk dat voor handen was: in 1647 bijvoorbeeld werd door de stad een meestersmid aangesteld, die werd opgevolgd door een meewerkend meester en die weer door een ploegdrijver. Dit onderscheid in benaming maakt duidelijk wat niet expliciet in de instructies vermeld staat: dat de stadsmeesters niet zelf op de steiger stonden, maar uitsluitend leiding gaven, controle uitoefenden, bestekken en tekeningen maakten en de administratie bijhielden van verwerkte materialen en het personeel als belangrijkste taken, behalve wanneer ze een ondermeester naast zich hadden, dan werd aan deze in ieder geval de administratie overgedragen. Deze ondermeesters werden om specifieke redenen aangesteld: extreem veel werk en dus veel werklui (steenhouwers tot 1667 en metselaars na 1663), stadsmeester op leeftijd (stadsmetselaars Cornelis Danckertsz de Oude en Philips de Vos) of de dubbele functie van de stadsmeester (stadstimmerman en onderfabriek Swanenburgh).

De veranderingen binnen de stadsfabriek werden duidelijk bepaald door de omvang van de werkzaamheden en deze door het beschikbare vermogen dat de stad te besteden had. De functie van Stalpaert was op die veranderingen van weinig invloed.

BIJLAGEN

Bijlage 1: 'Instructie voor Gerrit Barentsz [Swanenburgh] als opsiender op de stadswercken en arbeijts volck.'

[GAA: arch.5023, inv.nr.4, fol.9-10v.] Groot Memoriaal; 20 januari 1654.

'1. Sal van tijt tot tijt sijn ooghen laten gaan over des stadts affbereijts ghemaecte ghebouwen, ende scherpelijck letten off aan eenighe derselver oock eenigen nootsaeckelijcke reparatie wort vereijst, in welcken gevalle hij met den onderfabrijcq daar over sal communiceren, ende overleggen in wat manieren deselve op't oirbaarlijckst behoort te geschieden om het selve mae rijpe overlegh, de heeren thesaurieren bequamelijck voor te dragen ten eijnde daar op na ghelegentheit bij gemelte heeren mach werden ghedisputteert.

2. Doch indien bij hem ende den onder fabrijcqmeester mocht bevonden worden dat eenighe derselver wercken door outhijt soo mochte sijn vergaan, dat die niet langer en conde door reparatie werden onderhouden, maar nootsaeckelijcken souden moeten werden vernieut, sal hij nevens de fabrijcq de ware ghestaltenisse daar van de heeren thesaurieren voordragen, omme bij ghemelte heeren naar inspectie off andersints op de vernieuwinge derselver te worden geresolveert.

3. In welcken gevalle sonderlingh des versocht sijnde sal de heeren thesaurieren dienen na sijn beste wetenschap van oprechte advijsen ten meesten oirboor vande stad ende sonderlingh off het oock meerder voordeel souden sijn die aen te besteden, als in dagh hueren te doen op maecken.

4. Waar over hij oock ghehouden sal sijn de bestecken daar van te maecken in sodanighe manieren dat de bestedinghe daar op kan gheschieden, ende op dat de wercken te beter bij de heeren thesaurieren kunnen overgeleght en begrepen werden, sal deselve wercken door teijckenighe daer toe bij hem te maecken, ghemelte heeren verthonen.

5. Ingevalle van besteedinghe sal hij de matreialen die men daar toe willen ghebruijcken, eerse aen ofte int werck ghestelt werden visiteren off die in deugden en swaerten sijn volgens 't besteck, gelijk hij oock daar na het werck ghemaackt sijndde sal besichtigen ende beletten, off bestelck in alles voldaan is, ende in cas van eenigh defect, sal hij de heeren thesaurieren sulcx tijdelijck bekent maacken ten eijnde voor de betalinghe daar op regardt ghenomen mach werden.

6. Gelijk mede raackende de wercken die bij daghlonen werden ghemaackt, hij goede toesicht sal nemen dat deselve door last ter heeren thesaurieren precijselijcken werden ghemaacke, sonder toe te staen dat derselver heeren ordre eenighsins worden gheexcdeert offe buijten gegaan, veel min dat met sijn weten eenigh werck sonder expresse last der ghemelte heeren souden bij der handt ghenomen werden.

7. Doch sal hij int coopen van eenighe materialen tsij groot off cleijn, de heeren thesaurieren assisteren deselve nae sijn beste kennisse onderrechten vande deuchdelijcheijt ende waarde vandien ende sijn beste doen dat int coopen derselver, de meeste oirboor ende mesnagie werde betracht sonder dat hij eenighe insicht sal hebben om d'een off d'ander te gratificeren, off voor hem daar eenigh voordeel uijt te trecken, directelijck off indirectelijck weshalven hij oock niet en sal vermogen te doen eenighe houtneringhe in eeniger manieren noch oock part off deel hebben inde winckel van ijmant anders.

8. Sal int coopen van hout off anders materialen tsij hem het selve alleen, off te samen met den onder fabrijcqmeester bij de heeren thesaurieren aanbevolen wert, alijt betrachten het meesten voordeel ende oirboor van de stad na sijn beste kennisse ende vermogen.

9. Van alle materialen bij hem door last van de heeren thesaurieren gecoft off 'tsijner presentie door de ghemelte heeren selffs gecoft, sal hij houden pertinente aantelijckeninghe raackende de quantiteit ende qualiteit derselver, mitsgaders vande prijzen daar voren uijtgelooft, van welke aantelijckeninghen hij de memorie ter thresaurije sal overleveren om te dienen tot narichtinghe van de heeren aldaar.

10. Ende op dat alle de stads wercken ende timmeragien, ordentelijck moegen werden aangeleghet ende met des meesten oirboor bequamelijck voortgeset sal hij houden goede correspondentien met den onder-fabrijs-cqmeester den architect, mitsgaders de andere stadsmeesters, ten eijnde door een onderlingh goet overlegh met malcanderen mach beraamt ende uijtgevonden werden met middel en maniere die meest tot de voorsz. ordentelijcke voortsettinghe der ghebouwen, bequaam geacht sal werden twelck dan alsoo door de meesters elck voor soo veel het selve hem is aangaande nagecomen sal moeten werden, ghelijck hij oock so meesters daar toe sal aanmanen, ende sorghe draghe dat het soo gheschiede ende ingeval ijmant deses niet tegenstaende mochte blijve in ghebreecken, sal het selve den heeren thesaurieren ghehouden sijn bekent te maacken die alsdan daar over voorsininghe sullendien na behooren.

11. Wat aangaet de knechten off arbeids gasten sorterende onder de stadts respectieve meesters, sal hij het ooghe daar op houden, dat deselve op stads wercken mooghen comen onder bequame meesterknechten die haer het werck wel verstaan, trou ende naarstigh sijn, ende dat in sodanighen getal als de gelegenheit van het werck, sal vereijsschen, ende indien hij bevint ijmant van de meesterknechten tot het beleijs van sodanighen werck met te hebben de bequaamheit sal deselve van het werck doen affgaan ende besorghen dat een ander bequaam man inde plaats ghestelt worde ghelijck hij mede uijt het werck sal doen daan, alle knechten ende gasten die hij bevinden sal tot het werck onbequaam off oock traagh en luij te sijn.

12. Eijndelijcken sal in alle ggetrouwicheijt na sijn beste vermoogen stadts oirboor, voordeel ende proffijt soecken in sodanighen voeghen ghelijck off hem int particulier was aangaende.

13. Ende dit alles bij provisie behoudende de heeren burgermeesteren aan haer selve dese jnstructie na haar Ed. welgevulle te jnterpreteren, vermeerderen off verminderen na dat haar Ed. dienstigh sullen oordeelen. Op heden den 20 janu. 1654 heeft Gerret Baerentse aan den heeren burgermeesteren gepresteert den behoorlijken eedt van getrouwicheijt op den inhoudt van de bovestaende instructie. actum uts.'

Bijlage 2: Opzicht, directie en beleid over alle nieuwe en bestaande stadswerken aan Swanenburgh

[GAA: arch.5023, inv.nr.4, fol.50] Groot Memoriaal; 2 maart 1655.

'Wij burgermeesteren en regierders der stad Amstelredamme, allen den geenen, die desen eenigsints mag aengaen, doen te weten, dat wij, ons vertrouwende op de ervarentheit, trouwicheijt ende naerstigheijt van den eersamen Gerrit Barentsz [Swanenburgh], denselven hebben gestelt ende gecommiteert, gelijk wij hem stellen ende committeren midtsdesen omme, onder het opper gesag vanden heeren tresorieren deser stede, te hebben d'opsicht, directie ende beleijs over alle deser stadts te maecken nieuwe wercken, soo wel die albereijts onderhanden sijn, als die hij goetvinden van ons, mogen bij der handt genomen werden, midtsgaders het geene raecht de reparatien van de oude gebouwen, tot welcken eijnde hij niet alleen en sal communiceren ende corresponderen met de andere stadtsmeesters, maer sullen deselve oock achtervolgen de ordre, die hij, tot de ordentelijcke voortganck van de gebouwen off wercken gemerclijck sal voorstellen, met authorisatie omme de knechten off gasten sooo wel te lasten ende regeeren als de voorsz. meesters selfs, de trage off onwillige datelijck uijt het werck stellen, ende alles vorders onder de autoriteijt vande heeren tresorieren als boven soo te dirigeren ende avanceren, als het best van't werck, midsgaders den oirboor ende menage sal vereijsschen. Lastende ende bevelende ijeder een, die desen aengaet, gemelte Gerrit Barentsz daer voor te erkennen ende respecteren. Actum onder 't cachet der voorsz. stede den 2.n martij 1655. was ondergetekent J. Corver, sijnde daer neffens opgedruet 't cachet deser stad in rood oblaet.'

Bijlage 3: Integrale lijst van de stadsgebouwen te onderhouden door de stadsfabriek, de omvang van deze en de bijhorende begroting van 1666

[GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.52v.-60v.] Resolutien Thesaurieren Ordinaris; 27 januari 1666.

1-Capitale gebouwen:

het magazijn en 't salpeterhuijs op de Braeck - de gieterij van Koster - 't corenhuijs op de Brouwersgraft - 't nieuwe heeren logement - de westerhall - de gieterij van Hemonij - d'oude stadts herbergh - 't grootschool aen de nieuwe sijde - de paerdestal met 4 woningen - de waegh op de dam - de corenbeurs - 't corenmetershuijsje - 't stadhuijs - de beurs met 28 woningen - 3 doelens daer in't magazijn - 't rasphuijs - 't conchergieschoock aende regulierstoren - 't oude heeren logement - de Illustre schoole - de lombert - 2 halle - Excijshuijs op de oude brugh - schreijerhoeck en toren - de nieuwe waegh - 't grootschool aende oude sijde - 't oostindiesch huijs - 't gebouw aent camperhoofst - de wale kerck - 't kistemakerspand - 't staelhoff en't arhoff - de engelsche kerck - de regulierspoort - de st. antoins poort - zeeburgh - 't willige rasphuijs - 2 predicklootsen.

2 - Torens:

westerkerckstoren - haringhpackerstoren - jan rodenpoortstoren - regulierstoren - op't stadhuijs - op de beurs - de oude kerckstoren - de zuiderkerckstoren - de monckelbaenstoren.

3 - Poorten:

haerlemmerpoort - zaagmolenspoortje - raampootje - leijdsse poort - utrechtse poort - weesper poort - mijderpoort.

4 - Cortegardes: totaal 12.

5 - Woonhuijsen: totaal 67.

6 - Cantoren, 't meerendeel met schoorsteenen: totaal 35.

7 - Paelhuijsjes offe chactershuijsjes met schoorsteenen, waelredders huijsjes, alsmede alle de palen met de duc d'alven en boomen en steijgers: totaal 19.

8 - huijten woonhuijsen: totaal 27.

9 - schutsluijsen en steene en houtte bruggen, huijten de fortificatie: totaal 20.

10 - steene schutsluijsen: totaal 18.

11 - steene bruggen: totaal 95.

12 - houtte bruggen met steene landhoofden: totaal 55.

13 - houtte brugge: totaal 77.

14 - schoenlappershuijsjes: totaal 82.

15 - kerckhoven: totaal 7.

16 - 2 vismarcten.

17 - 9 lootsen en stallinge.

Tot onderhoud vande stad sijn int gebriek omtrent 440 a 50 soo groot als cleijnvaertuijgh bestaende in moddermolens, bocken, vlotschuijten, arcken, dubhelde en enckelde modderschouwen, vulnisschuijten, en roeijschuijten soo groot als cleijn.

Al de aen backen, met de burghwallen voor de uitcomende straten de riolen daer onder begrepen en de oprelle aende steene brugge sijn niet getelt maer kan met 2 metselaers en een opperman onderhouden werden, 't geen daer aen te doen is.

Op de cedul van de Timmerman: 30 timmerluij, 4 kistemakers, 2 cruijwagenmakers, 1 mr. ijserhuijs, 10 jongens, 3 sjouwers (nb. siet fo.72) = 50 mannen.

Metselaers: 1 Douwe Claesz, 1 Claes de Beer, 1 in de metselthuijn, 15 metselaers, 15 opperluijden, 2 jongens, 1 sleeper = 36.

Schuijmakers: 30 timmerluij, 4 die de bruggen braeuwen en teeren, 3 jongens, 3 sjouwers = 40.

Smits: 8 in de winkel in de thuijn, 2 in de winkel op de schuijtenmaeckerswerff = 10.

<i>Op de timmermans cedul</i>	50 mannen
<i>de metselaers</i>	36
<i>de schuifmakers</i>	40
<i>de smits</i>	10
<i>de steenhouwer 4 inde hartsteenen</i>	
<i>2 aende vloersteenen</i>	6
<i>de pompemaker en leijdecker</i>	6
<i>de schilders</i>	6
<i>de emmerlappers</i>	4
<i>de boomplanters</i>	<u>6</u>
	164 mannen
<i>Hier boven comt 164 mannen ider man d'eene min en d'ander meer daeghs een gulden, en in een sijn 313 wercke dage, en als de heijlig en winterdage die te samen uijtbrengen 23 dagen affgaen, soo blijft noch 290 wercke dagen in een jaer:</i>	164 mannen
	<u>290 dagen</u>
	14760
	<u>32800</u>
<i>het arbeidsloon in een jaer</i>	f 47560:

<i>Op de cedul vande schrijver.</i>	
<i>30 brugge vegers, in een jaer ider 300 dagen, daeghs 12 stuijvers</i>	f 5400
<i>2 opsighters ider mede 300 dagen,</i>	
<i>daeghs 23 1/2 st. aff f7 in een weeck</i>	f 728
<i>10 basen op de 5 moddermolenswercken,</i>	
<i>ider daeghs 30 st. en in 290 dagen</i>	f 4350
<i>15 die op de moddermolens wercken,</i>	
<i>ider daeghs 17 st. en mede 290 dagen</i>	f 3697
<i>1 pisdrager opt stadthuys 300 daegen 18 st.</i>	f 270
	<u>f 14445:--</u>

<i>1 knecht in de boeijen, 300 dagen daeghs 20 st.</i>	f 300
<i>1 clockeluijer opt stadhuys, mede 300 dagen daeghs 15 st.</i>	f 225
<i>2 die na de modderschouwen sien, en inde haven oppassen,</i>	
<i>dat de schouwen niet inde gront en gaen,</i>	
<i>ider 290 dagen ten 18 st. daeghs</i>	f 522
<i>3 schuijmers off crengen en stroovisschers ider 290 dage,</i>	
<i>daeghs 17 stuijvers</i>	f 739
<i>Soo dat dese cedul bedraecht in een jaer</i>	<u>f 16232:--</u>

<i>de lantmeters ploegh, bestaende in 14 mannen, d'een min en d'ander meer daeghs</i>	
<i>18 st. en 300 dagen in een jaer comt</i>	3780
<i>'t arbeidsloon van alde ambachten</i>	47560
<i>voor al de materialen to de ambachten</i>	75000
<i>'t arbeidsloon voor de straatemakers</i>	11500
<i>voor 575000 brabantse straatsteenen jder 1000 met al d'oncosten f 23:10</i>	13512
<i>voor 1500000 straatklinkers, ider 100 met al d'oncosten 65 st.</i>	4875
<i>in een dagh d'een min d'ander meer comen der 6 scheepen met zand ider schip door malcander en gereekent,</i>	
<i>cost f 7:3, en in een jaer 290 dagen, comt</i>	12180
<i>'t tractement van al de stadsmeesters, omtrent</i>	15000
<i>voor de glasemakers 1500</i>	
<i>hier voor al d'ambachten</i>	3000
<i>voor al de graeffwercken, modderwercken,</i>	
<i>enal 'tgeen daer aen dependeert, daervoor</i>	100000
<i>Somma</i>	<u>f 304139:--</u>

Bijlage 4: Stadsmeesters in de periode van 1647 - 1676²⁰¹

Onderfabrieksmeesters

- 1643-1659 **Dirck Wijnantsz Beets** (-1658/9) 30 jan. 1643 aangenomen [GAA: arch.5023, inv.nr.3, fol.227v.], voor 31 jan. 1659 overleden [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.22]
- 1659-1667 **Gerrit Barentsz Swanenburgh** (1605-1669) 31 jan. 1659 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.17v.], 4 jan. 1667 ontslag wegens ouderdom per 23 april [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.108]
- 1659-1661 **Jacob Lambertsz Spakenburg** 31 jan. 1659 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.17v.], 7 jan. 1661 ontslag genomen [GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.134v.]

Stadsmeestertimmerlieden

- 1647-1653 **Pieter Intesz** in 1647 3 1/2 maand wedde in opvolging van de overleden Pieter Michielsz [GAA: arch.5014, inv.nr.111], in 1652 jaarwedde ontvangen, in 1653 stadstimmerman niet nader benoemd [GAA: arch.5014, inv.nr.117en 118]
- 1654-1667 **Gerrit Barentsz Swanenburgh** (1605-1669) 20 jan. 1654 eed afgelegd [GAA: arch.5023, inv.nr.4, fol.11v.], 4 jan. 1667 ontslag wegens ouderdom per 23 april [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.108]
- 1667-1709 **Hans Jansz van Petersom** (-1709) 18 jan. 1667 aangenomen per 23 apr. [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.111v.]

Stadsondertimmerlieden

- 1659- **Cornelis Aertsz** 3 juli 1659 eed afgelegd [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.34]
- 1659-1668 **Pieter Jaersz (Jacobsz)** 3 juli 1659 eed afgelegd [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.34] overleden voor 21 nov. 1668 [GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.9]
- 1666 **Cornelis Ernsten**
8 juni 1666 ontslagen wegens overtal [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.84]

Stadsmeestermetselaars

- 1637-1659 **Philips de Vos** verving in 1637 Cornelis Danckertsz de Oude [GAA: arch.5014, inv.89]
- 1659-1671 **Jan Willemsz Brederode** (1621-1671) 13 nov. 1659 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.41]
22 juli 1671 overleden [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.6v.]
- 1671-1681 **Jan Willemsz Crabbendam**
15 september 1671 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.181v.]
- 1681-1686 **Elias Bouman** (1636-1686)

Stadsondermeestermetselaars

- 1655-1660 **Pieter Boogaert** 19 nov. 1655 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.166v] 31 jan. 1660 ontslagen als ondermetselaar en aangesteld als 4de rooimeester [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.46v.]
- 1663- **Douwe Claesz** 13 okt. 1663 eed afgelegd [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.154]
- 1663-1669 **Claes de Beer** 13 okt. 1663 eed afgelegd [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.154] 22 okt. 1669 opgevolgd [GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.76v.]
- 1669- **Jasper Adriaensz** 22 okt. 1669 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.76v.]

Stadmeestersteenhouders

- 1647-1653 **Willem Hendricksz de Keyser** (1603-na1674) 3 dec. 1647 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.132] 20 febr. 1653 ontslagen [GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.53]
- 1653-1662 **Symon Bosboom** (1614-1662) 27 juni 1653 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.134] voor 17 febr. 1662 overleden [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.96]
- 1662-1667 **Thomas Hendricksz de Keyser** (1597-1667) 25 apr. 1662 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.97v.] 7 juni 1667 begraven [Weissman, noot 124 p.82]
- 1667- **Barent Molenijser** 1 juli 1667 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.141v.]
- 1675-1679 **Thomas Thomasz de Keyser** (-1679) (ploegdrijver) 26 febr. 1675 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.36] 19 dec. 1679 begraven [Weissman, noot 124 p.83]
- 1680-1687 **Pieter Thomasz de Keyser** (1646-1687) (ploegdrijver) 26 jan. 1680 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.177] 6 mei 1687 begraven [Weissman, noot 124 p.83]

Stadsoudermeestersteenhouders

- 1650 ? (-1650) overleden voor 16 aug. 1650 [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.137]
- 1650-1650 **Daniel Hillebrandts** (-1650) 16 aug. 1650 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.137] tot dec. 1650 in dienst
- 1651-1553 **Symon Bosboom** (1614-1662) 30 dec. 1650 aangesteld [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.137] 22 febr. 1651 in dienst getreden [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.137] 27 juni 1653 stadmeestersteenhouwer [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.134]
- 1653- **Hendrick Jansz** 28 juni 1653 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.153]
- in 1661-1667 **Barent Molenijser** in 1661 voor een heel jaar wedde betaald [GAA: arch.5014, inv.nr.125 (1661)] 1 juli 1667 aangenomen als stadmeestersteenhouwer [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.141v.]

Stadsmeesterschuitmakers

- 1626-1652 **Theunis Cornelisz Tol** in 1626 voor het eerst jaarwedde ontvangen [GAA: arch.5014, inv.nr.93] (f 540 / f 590) in 1652 opgevolgd [GAA: arch.5014, inv.nr.117]
- 1652- **Cornelis Jansz Raven** in 1652 opvolger van Th.C. Tol [GAA: arch.5014, inv.nr.117] (f 590)
- 1661-1700 **Jan Lucasz Root** 13 jan. 1661 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.66v.] (f 590)

Stadsmeestersmeden

- 1647-1670 **Gijsbert Elias** 5 dec. 1647 aangesteld [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.132] (f 700) 24 jan. 1670 opgevolgd door mr.knecht [GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.92v.]
- 1670-1676 **Jan(nes) (Joannes) Jansz van der Spijck** (-1675/6) (meewerkend meester) 24 jan. 1670 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.92v.] (f 700) voor 14 jan. 1676 overleden [GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.69]
- 1676- **Jan Jansz Steenberg** (ploegdrijver) 14 jan. 1676 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.69]

Stadslandmeters

- 1623-1662 **Cornelis Danckertsz de Rij** (-1662) in 1623 aangesteld als landmeter en ondermeester metselaar [GAA: arch.5014, inv.nr.90] (f 760) vanaf 1637 landmeter en artilleriemeester [GAA: arch.5039, inv.nr.104] (f 860) overleden voor 11 mei 1662 [GAA: arch.5023, inv.nr.5, fol.99]

- 1662-1672 **Johannes Brandligt** (-1672) volgt in 1662 Cornelis D.de Rij op [GAA: arch.5014, inv.nr.125 (1662)] (f 760) 11 mei 1672 overleden [GAA: DTB 1091, fol 122]
- in 1663 **Jasper Jansz** (knecht) 13 okt. 1663 aangesteld als knecht [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.154]
- 1671- **Barent van Groenendijck** (assistent) 17 dec. 1671 aangenomen als assistent [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.9] (op provisie)
- 1672- **Jacob Bosch** 21 juni 1672 aangenomen als landmeter en ingenieur [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.49] (f 1500)

Stadsingenieurs

- in 1650 **Jan Heymansz Coeck** in 1651 het gehele jaar salaris ontvangen [GAA: arch.5014, inv.nr.116]
- 1651 in ieder geval tot in 1663 salaris ontvangen [GAA: arch.5014, inv.nr.125]
- na 1663 **Hendrik Ruse** (Rusius) (1624-1679) 9 nov. 1652 aangesteld als infanterie-kapitein en stadsingenieur [Römelingh, noot 153 p.566] in 1659 ontslagen als infanterie-kapitein, aangehouden als ingenieur [GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.125] in 1663 nog betaald, latere stadsrekeningen niet gespecificeerd [GAA: arch.5014, inv.nr.125, 1663]
- 1672- **Jacob Bosch** 21 juni 1672 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.49]
- 1672-1674 **Adriaen Dortsman** (1635/6-1682) 27 juni 1672 voor het eerst in de resoluties [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.58] 29 mei 1674 ontslagen [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.196]

Stadsmeesterstratenmakers

- 1638-1650 **Hendrick Arentsz** op 25 jan. 1650 vervangen [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.137]
- 1650-1681 **Jan Claesz** 25 jan. 1650 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.137]

Stadsoudermeesterstratenmakers

- 1661-1673 **Michiel Cornelisz** (-1673) 16 sept. 1661 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.88v.] (25 st./d) voor 20 dec. 1673 overleden [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.174v.]
- 1673-1680 **Jacob Pietersz** (-1680) 20 dec. 1673 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.174v.] voor 6 mrt. 1680 overleden [GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.179]
- 1680- **Jacob Joosten** 6 mrt. 1680 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.179]

Stadsmeesterloodgieters en -leidekkers

- 1664 **Jan Jansz van Nes** (-1664) in 1648 in resolutie vermeld [GAA: arch.5039, inv.nr.33, fol.107]²⁰² overleden in 1664 [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.8v.]
- 1664-1670 **Aert Anthonisz de Vries** (-1670) 16 dec. 1664 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.8v.] (f 630) voor 9 juli 1670 overleden [GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.115]
- 1670-1704 **Herman Jansz Cordes** (meesterknecht) 9 juli 1670 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.115] (30 st./d)

Stadsmeesterschilders

- 1648-1666 **Simon Jacobsz de Vlieger**
- 1666-1687 **Abraham Andriesz Bilot** 31 mrt. 1666 eed afgelegd [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.72]

Stadsmeester glazenmakers

- 1653-1667 **Jan Vos** (-1667) 12 nov. 1653 aangenomen [GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.57] 11 juli 1667 overleden [GAA: DTB 1055, fol.182]

- 1653-1664 **Cornelis Brouwer** 12 nov. 1653 aangenomen [GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.57] 10 apr. 1664 vervangen [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.183]
- 1664-1673 **Willem Jeuriaensz van der Haringh** (-1673) 10 apr. 1664 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.183] i.p.v. Brouwer voor 2 mei 1673 overleden [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.146]
- 1667-1678 **Cornelis Willemsz van der Baest** 12 aug. 1667 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.144] i.p.v. Vos 29 okt. 1678 vervangen [GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.134]
- 1667- **Antonis Schepens** 12 aug. 1667 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.144] i.p.v. Vos
- 1673- **Johannes Garengroot** 2 mei 1673 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.146] i.p.v. Van der Haringh
- 1678- **Onne van Ruitenburch** 29 okt. 1678 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.134] i.p.v. Van der Baest

Klok- en geschutgieter

- 1655-1668 **François Hemony** (-1668) 10 dec. 1655 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.167] (op provisie) in 1668 overleden [GAA: arch.5025, inv.nr.26, fol.98v.]

Opzichters van de stadsgraaf- en modderwerken

- 1661-1683 **Jan Hendricksz van den Berg** (ook **Jan Baes** genoemd) 7 jan. 1661 aangesteld [GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.134v.] [GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.143v. en arch.5039, inv.nr.33, fol.164v.] tonen aan dat Jan Baes en Jan Hendricksz van den Berg dezelfde persoon waren.

Opzichters van de fortificatiën

- 1658 **Jan Claesz Rood** 21 mei 1658 ontslagen wegens ouderdom [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.10v.]
- 1658- **Frans Jongbloet** 28 mei 1658 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.10v.]
- 1673- **Nicolaes van der Heide** (fortificatie en schutsluizen) 22 juli 1673 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.159v.] (f 1500)

Rooimeesters

- 1655 **Gerrit Jansen** (-1655) nov. 1655 overleden [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.166]
- 1655- **Rutger Prenger** 7 nov. 1655 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.166]
- 1660- **Pieter Boogaert** 31 jan. 1660 aangesteld [GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.46v.]
- 1671- **Cornelis Koel** voor 25 mrt. 1671 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.154]

Schrijvers van't fabrijsambt

- 1665 **Gerard van de Voorde** per 1 aug. 1665 ontslagen [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.29v.]
- 1665-1666 **Carel d'Amour** 15 juli 1665 eed afgelegd [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.29v.] 14 mei 1666 aangesteld als boekhouder van't fabrijsambt [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.82]

Boekhouder van't fabrijsambt

- 1666- **Carel d'Amour** 14 mei 1666 aangesteld [GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.82]

Assistent boekhouder van't fabrijsambt

- 1674- **Jan Besuijen** 2 apr. 1674 aangenomen [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.191]

Penningmeester van't fabrijsambt

- in 1667 **Gerrit Bruin** [GAA: arch.5039, inv.nr.33, fol.175v.]
in 1674 [GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.189]

NOTEN

Gebruikte afkortingen:

BOK	Begraafboek Oude Kerk
BNK	Begraafboek Nieuwe Kerk
DOK	Doopboek Oude Kerk
DTB	Doop-, Trouw- en Begraafboeken
GAA	Gemeentearchief Amsterdam
GAA-Hist.Top.Atlas	Historisch Topografische Atlas in het Gemeentearchief Amsterdam
GAD	Gemeentearchief Delft
Res.Burg.	Resolutien Regeerende en Oud Burgemeesteren
Res.Thes.Ord.	Resolutien Thesaurieren Ordinaris
Res.Vr.	Resolutien Vroedschap
RKD	Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag
TOK	Trouwboek Oude Kerk

- De enige verouderde algemene werken over Daniel Stalpaert zijn: A.W. Weissman, 'Daniel Stalpaert', *Oud Holland* 29 (1911), pp.65-85; F.A.J. Vermeulen, *Bouwmeesters der Klassicismische Barok in Nederland*, Dissertatie, 's-Gravenhage, 1938; gedegen bronnenonderzoek over nog bestaande bouwwerken van zijn hand vinden we in: *De Amstelkerk - anno 1670*, Amsterdam 1990; *De kerk te Oudshoorn*, Alphen aan de Rijn 1980; I.H. van Eeghen, 'De restauratie van Kerkstraat 183 en Daniel Stalpart', *Amstelodamum* 63 (1976), pp.112-117; S. de Meer, 's *Lands Zeemagazijn*, Zutphen 1994; verder moeten over Stalpaerts werk nog vermeld worden: R. Meischke/H.J. Zantkuijl/ W. Raue/ P.T.E.E. Rosenberg, *Huizen in Nederland*. Deel 2 (Amsterdam), Zwolle/Amsterdam 1995, p.66; H.J. Zantkuijl, *Bouwen in Amsterdam. Het woonhuis in de stad*, Amsterdam 1993, pp.337-339, 347-349, 402-406.
- Over Pieter Stalpaerts werk is zeer weinig geschreven. J. Briels, *Vlaamse schilders in de Noordelijke Nederlanden in het begin van de Gouden Eeuw 1585-1630*, Haarlem, 1987, pp.415-421, is het meest uitgebreid. Drie werken worden resp. beschreven of vermeld in: L.J. Bol, *Die Holländischen Marinemalerei des 17. Jahrhunderts*, Braunschweig, 1973, p.40; *All the paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam. - A completely illustrated catalogue*, Amsterdam/Maarssen, 1976, p.520, nr.A1581; Chr. Wright, *Paintings in Dutch Museums*, Amsterdam, 1980, p.435. De RKD in Den Haag heeft geen informatie over Pieter Stalpaert.
- A.W. Weissman, 'Daniel Stalpaert', *Oud Holland* 29 (1911), p.66.
- GAD: arch. Ned. Herv. Gem., inv.nr.1, lidmaten 1580-1597.
- GAD: BOK nr.37, fol.124v.; zijn vrouw was al op 28 juni 1623 begraven (GAD: BOK nr.37, fol.69).
- Voor beiden moet de geboorteakte in Brussel of Antwerpen nog gevonden worden, waardoor nog steeds niet vaststaat of zij daadwerkelijk zoons van Jeremias sr. zijn.
- GAD: TOK nr.2, 18 apr. 1599; Pieter Stalpaert en Bayke de Hertoge; GAD: TOK nr.5, 22 mei 1611; Jeremias jg. Stalpaert van Antwerpen en Geertgen Jacobs van Amsterdam.
- Kinderen waren in ieder geval: Jacob, geb. 13 nov. 1619 (GAD: DOK nr.7, fol.37v.) en Abraham, geb. 14 dec. 1621 (GAD: DOK nr.7, fol.62v.); Jeremias werd begraven in de Nieuwe Kerk op 14 mrt. 1661 en Geertge Jacobs op 10 apr. 1659 (beide GAD: BNK nr.40)
- GAA: DTB nr.408, fol.476, 27 mrt. 1599.
- De tweeling Jeremias en Johannis werden gedoopt op 13 nov. 1603 in de Oude Kerk (GAA: DTB nr.4, fol.78) en Stijntjen op 10 mei 1607 (GAA: DTB nr.4, fol.202). Jeremias werd begraven op 20

- febr. 1635 in de Nieuwe Kerk (GAA: DTB nr.1054, fol.87); ene 'Jan Stappard' werd begraven op 20 jan. 1640 in de Nieuwe Kerk (GAA: DTB nr.1054, fol.129) dit zou Johannes kunnen zijn. Stijntje komt niet meer voor in de boeken.
- 11 GAA: DTB nr.415, fol.37, 9 apr. 1611;
- 12 GAA: DTB nr.39, fol.276; Nieuwe Kerk, 12 febr. 1612; Hester trouwde met Claes Claesz (GAA: DTB nr.454, fol.429, ondertrouw dd. 4-10-1640) en stierf in 1652 (GAA: DTB nr.1046, fol.123, begraven Oude Kerk, dd.1-10-1652).
- 13 GAA: DTB nr.5, fol. 60; Oude Kerk, 31 mrt. 1613; Maria trouwde eerst Isaak Hartsijen (GAA: DTB nr.462, fol.296, ondertrouw dd.20-9-1645) en op hoge leeftijd Jan Michielse van Speek (GAA: DTB nr.508, fol.188, ondertrouw dd.8-2-1681); ze stierf op de leeftijd van 80 jaar (GAA: DTB nr.1069, fol.283, begraven dd. 26-5-1693 in de Nieuwe Zijdskapel).
- 14 GAA: DTB nr.39, fol. 379; Nieuwe Kerk, 22 mrt. 1615.
- 15 GAA: DTB nr.5, fol.230; Oude Kerk, 22 okt. 1617; Pieter jr. komt hierna niet meer in de boeken voor.
- 16 GAA: DTB nr.40, fol.73; Nieuwe Kerk, 2 febr. 1620; Abraham komt verder ook niet voor.
- 17 I.H. van Eeghen, 'Het Amsterdamse Sint Lucasgilde in de 17de eeuw', *Jaarboek Amstelodamum* 61(1969), p.65.
- 18 Koningsgracht was de naam die men tevergeefs probeerde in te voeren voor de Singel.
- 19 GAA: DTB nr.5, fol.221; Grietje, gedoopt als dochter van Frans Martsz en Trijntje Comelijns op 13 juli 1617 in de Oude Kerk.
- 20 GAA: DTB nr.451, fol.239, 26 juli 1639.
- 21 GAA: DTB nr.7, fol.247, 6 mei 1640.
- 22 GAA: DTB nr.1046, fol.2, 12 mrt. 1641.
- 23 GAA: DTB nr.1046, fol.5v, 22 aug. 1641.
- 24 Hoewel Stalpaert pas op 30 okt. 1640 werd ingeschreven, had hij al in 1639 een gildenummer en betaalde hij vanaf de eerste week in 1640 zijn weegelden. Deze heeft hij betaald tot en met de eerste week van 1648 en hoewel hij pas op 29 okt. van dat jaar zijn aanstelling als stadsarchitect verkreeg, bleef hij nog tot 5 dec. 1648 ingeschreven als makelaar. Resp. GAA: arch.366, inv.nr.1071, fol.35 (in- en uitschrijvingen), inv.nr.1081, fol.D (gildenummers), inv.nr.1092 (weegelden).
- 25 I.H. van Eeghen (noot 1), p.113 en GAA: not.arch.40, inv.nr.1058, fol.142v.; Notaris J.van de Ven, dd. 23 aug. 1641: 'Daniël Stalpart gesworen makelaer' was makelaar in actiën in de Oostindische Compagnie ten verzoeken van Herman Becker.
- 26 GAA: DTB nr.39, fol.33; gedoopt in de Nieuwe Kerk, dd. 7 mrt. 1604; Macheltge, dochter van Jasper Cornelisz (bierbeschooier) en Neeltge Jans Veen.
- 27 GAA: DTB nr.426, fol.239, 21 okt. 1621; ondertrouw Egbert van Hoorn en Machtelt Lodders.
- 28 GAA: DTB nr.461, fol.392, 17 mrt. 1645; erbij geschreven in de kantlijn staat dat het huwelijk plaatsvond op 2 apr. 1645.
- 29 R.Meischke e.a. (noot 1), pp.62-63.
- 30 J.E.Elias, *De Vroedschap van Amsterdam 1578-1795*, Haarlem, 1905, pp.137-139, 320, 411, 569-570; moeder Neeltge Jans Veen (1566-1615) was een nichtje van Jan Verhee, vroedschapslid van 1583-1599; vader Jasper Cornelisz Lodder (1576-1624) was bierbeschooier op de Delftse Bierkaay en regent van het St.Jorishof en liet een vermogen na van f 72.450; Machtelts zuster Catharina (1602-1671) trouwde Hillebrand Vinck, zoon van houtkoper en vroedschapslid (1618-1637) Pieter Egbertsz Vinck; hun dochter Belia (1630-1697) trouwde vroedschapslid (1672-1692) Joan Commelin, broer van de stadsbeschrijver Casparus Commelin; Machtelts tante, zus van haar moeder, Weyntgen was getrouwd met Adriaen Valckebank (1586-1654) die kruidenier, 'buytenontvanger' van de Wisselbank, suppoost van de Bank van Lening en kerkmeester was.
- 31 GAA: not.arch.184, inv.nr.4493, fol.275. Notaris Matham, dd.23-3-1678. Dit blijkt uit het testament van Machtelt Lodders waarin zij nalaat aan mr. Laurens van den Hem, advocaat 'hare beste gouden penningen met het silvere kasje daartoe horende ende dat uit singuliere vrientschap ende uit consideratie van goede getrouwe diensten gedurende hare weduwelijken staat van hem genoten.'
- 32 GAA: not.arch.184, inv.nr.4493, fol.275 en 355. Notaris Jacob Matham, dd.23-3-1678 en 21-7-1678. Machtelt Lodders laat aan 'mevrouw de weduwe van de heer burgemeester Witsen' de tweede gouden beste penning na en aan 'juffr. Maria Pancras, dogter van den heer burgemeester Nicolaas Pancras' het ebbenhouten cabinetje; ook was er een lijfrentebrief ten name van Juffr. Aaltje Pancras.
- 33 GAA: arch.5025, inv.nr.19, fol.46 (Dagelijkse Notulen).
- 34 I.H.van Eeghen (noot 1), p.114, beschrijft de aankoop van de erven en de notariële geschiedenis van het grote huis dat reeds in 1731 verkocht werd om gesloopt te worden en vervangen door drie woningen, de huidige nummers Keizersgracht 606-610.
- 35 In 1674 werd hij in het Kohier van de 200ste penning aangeslagen voor een vermogen van f 50.000 (GAA: arch.5024, inv.nr.662, fol.541); bij de inventaris van de onroerende goederen na het overlijden van Machtelt Lodders in 1678 bestond het vermogen uit: een huis, erf en tuin aan de Keizersgracht, twee huizen in een steeg, drie achterhuizen in de Kerkstraat, een leeg erf, lijfrentebrieven, veel obligaties met een totale waarde van 4000 pond '30 grooten 't pond', 6633 pond '90 grooten 't pond' en 2700 gulden, en bovendien zakken met zilveren dukatons en andere penningen ter waarde van ruim f 11.000 contant in huis (GAA: not.arch.184, inv.nr.4493, fol.353-360. Notaris Jacob Matham, dd.21-7-1678).
- 36 GAA: DTB nr.1068, fol.480, 3 dec. 1676; aan het één maand later opgemaakte testament van zijn weduwe weten we dat het vermogen voor het grootste deel bij Machtelt Lodders vandaan kwam (GAA: not.arch.184, inv.nr.4492, fol.641. Notaris Jacob Matham, dd.11-1-1677); Machtelt Lodders werd op 11 juni 1678 eveneens in de Nieuwe Zijds Kapel begraven (GAA: DTB nr.1056, fol.147, 11 juni 1678.)
- 37 De tekeningen van de Blokhuizen in de Amstel gebonden in het boek *Handschriften van een Amsterdams architect* in het Rijks Prentenkabinet, zijn, zoals Terwen suggereert in: *Opus musivum*. Assen 1964, p.253 noot 28; mogelijk toe te schrijven aan Stalpaert, evenals de tekeningen van de Zijdehal, de uitbreiding van de Beurs en het stedenbouwkundig plan van Oostenburg in het Gemeente-archief van Amsterdam.
- 38 T.H.von der Dunk, 'Vier ingenieurs als stadsbouwmeester', *Bulletin KNOB* 94 (1995), pp.91-114.
- 39 Omdat men indertijd zeer inconsequent was in de schrijfwijze (dit kon in dit geval variëren van 'fabricqmeester' tot 'fabrijcksmeester'), houd ik mij in de functiebenamingen aan een modern-Nederlandse schrijfwijze.
- 40 De historie van de stadsfabriek tot en met 1633 uit: H.W. Werkman, 'Inventaris van het archief van het stadsfabrieksambt later stadswerken en -gebouwen 1532-1811', *Inventaris 5031-5070 Gemeentearchief Amsterdam*. Amsterdam 1982/1991, pp.5-7.
- 41 Bij aanstellingen en instructies luidde hun officiële benaming: 'stadsmeester(beroep)' of 'meester(beroep) dezer stede'. In de resoluties, rekeningen e.d. werden vele benamingen gebruikt: de officiële benamingen, maar ook 'stads(beroep)', 'dezer stede (beroep)', 'meester stads(beroep)', 'meester(beroep of naam)', 'oppermeester(beroep)' of 'opperste meester(beroep)'. Binnen de verschillende bouwvakken kende de stad diverse meesters (de benaming van hen die binnen het gilde de meesterproef met goed gevolg hadden afgelegd), maar slechts één stadsmeester: de hoogste functie binnen het vak in stadsdienst. Aangezien de stadsmeesters allen meester waren, zal ik voor het gemak het woord 'meester' in de benamingen in de rest van dit artikel zo veel mogelijk achterwege laten.
- 42 R.Meischke, 'Het Amsterdamse fabrieksambt van 1595-1625', *Bulletin KNOB* 93 (1994), pp.120.
- 43 GAA: arch.5014, inv.nr.88-99 (Stadsrekeningen) 1622-1633; van 1622 tot 1633 ontving Pieter de Keyser, eerst als Pieter Hendrix,

- elk jaar f 400 als stadssteenhouwer; in 1633 ontving hij f 100 voor 1/4 jaar. In de jaren daaropvolgend komt er in de lijst van uitbetalingen aan de stadsmeesters geen stadssteenhouwer meer voor tot Willem de Keyser in 1648 in de rekeningen verschijnt.
- 44 Zie voor een overzicht van werken van Van Campen in Amsterdam: K.Ottenheim, 'Architectuur', in: J.Huiskens/K.Ottenheim/G.Schwartz (red.), *Jacob van Campen. Het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw*. Amsterdam 1995, pp.167-173, 187-198.
- 45 GAA: arch.5014, inv.nr.111 (Stadsrekeningen) 1647.
- 46 GAA: arch.5024, inv.nr.1, fol.204v. (Res.Burg.) 27 sept. 1647.
- 47 GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.132 (Res.Thes.Ord.) 3 dec. 1647.
- 48 GAA: arch.5024, inv.nr.1, fol.205 (Res.Burg.) 27 nov. 1647.
- 49 GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.132 (Res.Thes.Ord.) 5 dec. 1647.
- 50 GAA: arch.5023, inv.nr.3, fol.271v. (Groot Memoriaal) 29 okt. 1648.
- 51 K. Ottenheim (noot 44), p.194, meldt dat Van Campen enige maanden per jaar in Amsterdam verbleef.
- 52 GAA: arch.5023, inv.nr.3, fol.279-280 (Groot Memoriaal) 7 jan. 1650.
- 53 Ibid.
- 54 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.16 (Res.Burg.) 29 jan. 1650.
- 55 GAA: arch.5023, inv.nr.4, fol.9-10v. (Groot Memoriaal) 20 jan. 1654.
- 56 Ibid.
- 57 Ibid.
- 58 Ibid.
- 59 GAA: arch.5023, inv.nr.4, fol.50 (Groot Memoriaal) 2 mrt. 1655.
- 60 De Vroedschap had na het winnen van de Eerste Engelse Oorlog besloten om het Stadhuis toch volgens origineel ontwerp af te bouwen en niet, zoals eerder besloten was, met een verdieping minder.
- 61 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.22 (Res.Thes.Ord.) 13 mrt. 1659.
- 62 Ibid.
- 63 Ibid.
- 64 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.128 (Res.Burg.) 23 jan. 1660.
- 65 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.134v. (Res.Burg.) 7 jan. 1661.
- 66 GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.160 (Res.Thes.Ord.) 25 juli 1673.
- 67 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.154 (Res. Thes. Ord.) 13 okt. 1663; alle stadsmeesters en ondermeesters werden verplicht elke week de thesauriers te melden hoeveel mannen en materialen gebruikt werden, zodat wekelijks de balans opgemaakt kon worden.
- 68 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.59v. (Res.Thes.Ord.) 27 jan. 1666.
- 69 Ibid.
- 70 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.58-58v. (Res.Thes.Ord.) 27 jan. 1666.
- 71 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.108 (Res.Thes.Ord.) 4 jan. 1667.
- 72 Ibid.
- 73 GAA: arch.5025, inv.nr.31, fol.137 (Res.Vr.) 24 dec. 1676.
- 74 GAA: arch.5014, inv.nr.111 (Stadsrekeningen) 1647.
- 75 GAA: arch.5024, inv.nr.1, fol.213 (Res.Burg.) 28 jan. 1649.
- 76 GAA: arch.5014, inv.nr.113 e.v. (Stadsrekeningen) 1649 e.v.
- 77 GAA: arch.5023, inv.nr.4, fol.9-11v. (Groot Memoriaal) 20 jan. 1654.
- 78 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.22 (Res.Thes.Ord.) 13 mrt. 1659.
- 79 J.C.Overvoorde/ P.de Roo de la Faille (red.), *De gebouwen van de Oost-Indische compagnie en van de West-Indische compagnie in Nederland*, 's-Gravenhage 1929, p.44.
- 80 GAA: arch.5039, inv.nr.340, fol.188 (Rapiamus) 2 jan. 1657; samen met de latere stadsmetselaar Brederode en steenhouwer Abraham Molenijser.
- 81 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.98 en 99 (Res.Thes.Ord.) 19 aug. 1662 en 1 sept. 1662.
- 82 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.101v. (Res.Thes.Ord.) 14 sept. 1662.
- 83 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.6 (Res.Thes.Ord.) 11 nov. 1664.
- 84 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.165v. en 190 (Res.Thes.Ord.) 1 jan. 1664 en 8 juli 1664.
- 85 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.108 (Res.Thes.Ord.) 4 jan. 1667.
- 86 M.Döbken. 'De ontstaansgeschiedenis' in: *De kerk te Oudshoorn* (noot 1), pp.15-16.
- 87 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.111v. (Res.Thes.Ord.) 18 en 19 jan. 1667.
- 88 Meischke e.a. (noot 1), p.67: noemt het Anatomisch Theater op de Waag en mogelijk het Amstelhof als zijn voornaamste werken in stadsdienst.
- 89 GAA: arch.5014, inv.nr.95 e.v. (Stadsrekeningen) 1628 e.v.
- 90 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.33v.-34 (Res.Thes.Ord.) 3 juli 1659.
- 91 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.84 (Res.Thes.Ord.) 18 mei 1666.
- 92 GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.6v (Res.Thes.Ord.) 25 okt. 1668.
- 93 GAA: arch.5014, inv.nr.103 (Stadsrekeningen) 1637.
- 94 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.41 (Res.Thes.Ord.) 13 nov. 1659.
- 95 GAA: arch.5014, inv.nr.125 (Stadsrekeningen) 1660.
- 96 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.165 (Res.Thes.Ord.) 21 dec. 1663.
- 97 I.H.van Eeghen. 'De restauratie van Amstel 284 - het huis van Willem van Brederoe landmeter-metselaar-steenkoper.' *Amstelodamum* 58 (1971), p.66.
- 98 M.Döbken (noot 86), p.16.
- 99 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.42v. (Res.Thes.Ord.) tussen 22 nov. en 3 dec. 1659.
- 100 Overvoorde (noot 79), p.44.
- 101 Döbken (noot 86), p.15-16.
- 102 GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.6v. (Res.Thes.Ord.) 13 nov. 1671.
- 103 Van Eeghen (noot 97).
- 104 GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.181v. (Res.Thes.Ord.) 15 sept. 1671.
- 105 Volgens Werkman (noot 40) in 1681 opgevolgd door Elias Bouman, metselaar en ontwerper van de Portugese Synagoge.
- 106 Deze ondermeesters werden voornamelijk ondermeester-metselaar genoemd en zelden onderstadsmetselaar.
- 107 Cornelis Danckertsz de Rij was in 1623 aangesteld als stadslandmeter en ondermeester-metselaar. Deze laatste functie behield hij tot het overlijden in 1637 van zijn vader, stadsmetselaar Cornelis Danckertsz de Oude, wiens opvolger Philips de Vos geacht werd de leiding alleen te kunnen dragen.
- 108 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.80 (Res.Burg.) 1 december 1655.
- 109 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.46v. (Res.Thes.Ord.) 31 jan. 1660.
- 110 Werkman (noot 40), p.17.
- 111 GAA: arch.5014 (Stadsrekeningen).
- 112 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.72v. (Res.Thes.Ord.) 1 apr. 1666.
- 113 Ibid.
- 114 zie noot 109.
- 115 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.154 (Res.Thes.Ord.) 13 okt. 1663.
- 116 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.194 (Res.Thes.Ord.) 21 aug. 1664.
- 117 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.156v. (Res.Thes.Ord.) 27 jan. 1666.
- 118 GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.76v. (Res.Thes.Ord.) 22 okt. 1669.
- 119 GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.8v. (Res.Thes.Ord.) 15 dec. 1671.
- 120 GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.143v (Res.Thes.Ord.) 22 apr. 1673.
- 121 GAA: arch.5024, inv.nr.1, fol.204v. (Res.Burg.) 27 sept. 1647.
- 122 GAA: arch.5024, inv.nr.1, fol.205 (Res.Burg.) 27 nov. 1647.
- 123 GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.132 (Res.Thes.Ord.) 3 dec. 1647.
- 124 Zie voor Hendrick de Keyser en zijn familie: Meischke (noot 42); Meischke e.a. (noot 1); A.W.Weissman. 'Het geslacht De Keyser'. *Oud Holland* 22 (1904), pp.65-91.
- 125 GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.137 (Res.Thes.Ord.) 16 aug. 1650.
- 126 GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.137 (Res.Thes.Ord.) 30 dec. 1650 en 22 febr. 1651.
- 127 E.R.M.Taverne. 'Salomon de Bray of Symon Bosboom? Naar aanleiding van het Burger kinderen weeshuis te Nijmegen.' *Festbundel F.van der Meer. Opstellen aangeboden aan prof.dr.F.G.L.van der Meer ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag op 16 nov. 1964*, Amsterdam/Brussel 1966, pp.166 en 171 n.41.
- 128 GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.137 (Res.Thes.Ord.) 21 nov. 1652.
- 129 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.48 (Res.Burg.) 17 jan. 1653.
- 130 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.53 (Res.Burg.) 20 febr. 1653.
- 131 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.54 (Res.Burg.) 4 aug. 1653.
- 132 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.57 (Res.Burg.) 12 dec. 1653.

- 133 GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.134 (Res.Thes.Ord.) 27 juni 1653.
 134 GAA: arch.5039, inv.nr.1, fol.153 (Res.Thes.Ord.) 28 juni 1653.
 135 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.62 (Res.Burg.) 18 febr. 1654.
 136 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.76 (Res.Burg.) 16 juni 1655.
 137 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.102; 115; 123v. (Res.Burg.) 15 jan. 1657; 12 jan. 1658; 28 jan. 1659.
 138 A.W.Weissman. 'Symon Bosboom', *Oud Holland* 25 (1907), pp.5-7.
 139 Over deze Scamozzi-uitgave zie: A.Hopkins/ A.Witte, 'Van luxe architectuurtraktaat tot praktische handleiding: de Nederlandse uitgave van Scamozzi's *L'idea della Architettura Universale*', *Bulletin KNOB* 96 (1997), pp.137-153.
 140 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.96 (Res.Thes.Ord.) 17 febr. 1662.
 141 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.97v. (Res.Thes.Ord.) 25 apr. 1662; op een traktement van f 750.
 142 Weissman (noot 124), pp.79-82.
 143 GAA: arch.5014, inv.nr.125 (Stadsrekeningen) 1660 en 1661; beiden op een traktement van f 600.
 144 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.141v. (Res.Thes.Ord.) 1 juli 1667.
 145 GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.36 (Res.Thes.Ord.) 26 febr. 1675.
 146 GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.177 (Res.Thes.Ord.) 26 jan. 1680.
 147 GAA: arch.5025, inv.nr.19, fol.119v. (Res.Vr.) 19 sept. 1650.
 148 GAA: arch.5014, inv.nr.116 (Stadsrekeningen) 1651.
 149 GAA: arch.5023, inv.nr.6, fol.70 (Groot Memoriaal) 16 juni 1672.
 150 GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.50 (Res.Thes.Ord.) 22 juni 1672.
 151 E. Muller /K. Zandvliet (red.), *Admissies als landmeter in Nederland voor 1811. Bronnen voor de geschiedenis van de landmeetkunde en haar toepassing in administratie, architectuur, kartografie en vesting- en waterbouwkunde*, Alphen a/d Rijn 1987.
 152 In ieder geval tot na 5 okt. 1678, wanneer hij nog als ingenieur vermeld staat: GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.136 (Res.Thes.Ord.).
 153 Over Ruse zie: J.Römelingh. 'Hendrik Ruse'. *Spiegel Historiaal* 8 (1973), pp.565-569.
 154 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.125 (Res.Burg.) 14 aug. 1659.
 155 GAA: arch.5014, inv.nr.125 (Stadsrekeningen) 1661, 1663, 1664; na 1664 geeft de stadsschrijver geen specificaties meer voor de uitgaven en kunnen we onmogelijk zeggen hoelang de betalingen zijn doorgegaan.
 156 GAA: arch.5025, inv.nr.20, fol.187v. (Res.Vr.) 30 juni 1654.
 157 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.74v. (Res.Thes.Ord.) 31 mrt. 1661; GAA: arch.5023, inv.nr.5, fol.179 (Groot Memoriaal) 11 nov. 1665.
 158 GAA: arch.5025, inv.nr.28, fol.128 (Res.Vr.) 30 juni 1672.
 159 GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.58 en 65v. (Res.Thes.Ord.) 27 juni en 7 juli 1672.
 160 GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.196 (Res.Thes.Ord.) 29 mei 1674.
 161 Voor een vrij volledig overzicht van de geschiedenis van de ambtelijke besluitvorming over de Nieuwe Vergroting zie: L. Jansen, 'De stadsuitbreiding van 1663', *Ons Amsterdam* 15 (1963), pp.374-380.
 162 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.96v. (Res.Thes.Ord.) 22 febr. 1662.
 163 En is niet uitsluitend aan Cornelis Danckertsz de Rij toe te schrijven, zoals Taverne suggereerd in: E.R.M.Taverne, *In 't land van de belofte: in de nieuw stad. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680*. Maarssen 1978, p.173; en in navolging van Taverne, maar wel steeds stilliger o.a.: Dorsman in: *De kerk te Oudshoorn* (noot 1), p.38 en B.Bakker, 'De stadsuitleg van 1610 en het ideaal van de 'volcomen stad', meesterplan of mythe?' *Jaarboek Amstelodamum* 87 (1995), p.92; Stalpaert schrijft op de pronkkaart van de Nieuwe Vergroting de ordonnantie toe aan de Heren van de commissie: Schaep, De Graeff, Witsen, Backer, Burch, Blau en Hasselaer, maar dit zijn tevens zijn broodheren. Uit de eerste notulen van de commissie is duidelijk dat Stalpaert een van de vijf 'distincte concepten' gemaakt heeft, maar over deze concepten en de nog overgeleverde ontwerptekeningen zal ik een volgend artikel wijden.
 164 *Maandblad Amstelodamum* 54 (1967), 199; een exemplaar van deze kaart bevindt zich in de GAA-Hist.Top.Atlas: Cat.d'Ailly 163.
 165 GAA: arch.5025, inv.nr.23, fol.224v. (Res.Vr.) 28 jan. 1663.
 166 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.145v. (Res.Burg.) 30 jan. 1663.
 167 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.162 (Res.Thes.Ord.) 15 nov. 1663.
 168 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.147v. en 149v. (Res.Burg.) 31 okt. 1663 en 29 jan. 1664.
 169 De stadsresoluties hebben geen enkele zekerheid kunnen verschaffen over de toeschrijving aan Stalpaert van verschillende Amsterdamse stadswerken zoals de Zijdehal, Blokhuisen, OZ en NZ Huiszittenhuizen, Aalmoezeniersweeshuis: ik hoop hierover t.z.t. op andere wijze zekerheid te verkrijgen.
 170 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.167v. (Res.Thes.Ord.) 4 jan. 1664.
 171 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.154 (Res.Thes.Ord.) 13 okt. 1663.
 172 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol. 60 (Res.Thes.Ord.) 27 jan. 1666.
 173 GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.73 (Res.Thes.Ord.) 20 sept. 1669.
 174 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.178 (Res.Burg.) 3 apr. 1670.
 175 GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.38-38v. (Res.Thes.Ord.) 31 mei 1672.
 176 GAA: arch.5023, inv.nr.6, fol.70 (Groot Memoriaal) 16 juni 1672.
 177 GAA: arch.5025, inv.nr.31, fol.137 (Res.Vr.) 24 dec. 1676.
 178 GAA-Hist.Top.Atlas: Uitgiftekaarten 66.2, dl.4, nr.048.
 179 GAA: arch.5039, inv.nr.336, fol.188 (Rapiamus) 26 nov. 1652; werd een stuk land gekocht 'ten behoeve van de nieuwe stéitijn'.
 180 Zie noot 178.
 181 GAA: arch.5024, inv.nr.2, fol.137 (Res.Burg.) 31 jan. 1661.
 182 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.72v. (Res.Thes.Ord.) 1 apr. 1666.
 183 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.77v. (Res.Thes.Ord.) 24 apr. 1666.
 184 Ibid.
 185 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.73v. (Res.Thes.Ord.) 13 apr. 1666.
 186 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.78 (Res.Thes.Ord.) 28 apr. 1666.
 187 GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.92v. (Res.Thes.Ord.) 24 jan. 1670.
 188 GAA: arch.5039, inv.nr.6, fol.42 (Res.Thes.Ord.) 19 mrt. 1675.
 189 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.166 (Res.Thes.Ord.) 11 nov. 1664; en J.B.Kist e.a.(red.), *Van VOC tot Werkspoor: het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg*, Utrecht 1986, p.14.
 190 GAA: arch.5039, inv.nr.3, fol.78 (Res.Thes.Ord.) 28 apr. 1666.
 191 GAA: arch.5039, inv.nr.4, fol.92v. (Res.Thes.Ord.) 24 jan. 1670.
 192 GAA: arch.5039, inv.nr.5, fol.166 (Res.Thes.Ord.) 23 sept. 1673.
 193 A.W.Kroon, *Het Amsterdamse Stadhuis. (thans paleis). 1625-1700. Zijne geschiedenis naar onuitgegeven officiële bronnen bewerkt*, Amsterdam 1867, pp.137.138 en 146.
 194 GAA: arch.5025, inv.nr.24, fol.4v. (Res.Vr.) 8 juni 1663.
 195 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.143v. (Res.Thes.Ord.) 16 aug. 1663.
 196 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.152 (Res.Thes.Ord.) 9 okt. 1663.
 197 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.176 (Res.Thes.Ord.) 29 febr. 1664.
 198 GAA: arch.5025, inv.nr.26, fol.98v. (Res.Vr.) 11 sept. 1668.
 199 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.165 (Res.Thes.Ord.) 21 dec. 1663; zie voor gedetailleerde besluitvoering omtrent de ontwikkeling van dit gebied: J.Z.Kannegieter, 'Uit de wordingsgeschiedenis van de Leidsegracht en haar naaste omgeving', *Jaarboek Amstelodamum* 57 (1965), pp.48-69.
 200 GAA: arch.5039, inv.nr.2, fol.175v. (Res.Thes.Ord.) 21 febr. 1664.
 201 Gegevens zonder verwijzing uit: H.W. Werkman (noot 40).
 202 Met dank aan Pieter Vlaardingebroek voor het attent maken op dit Resolutieboek Reg. en Oud Burgemeesteren in het archief van de Thesaurieren Ordinaris.